

ישראל ואגן הים התיכון: מרחב חדש לשייכות אזורית

סיכום דיוני קבוצת מחקר ומדיניות

עורך: ד"ר רועי קיבריק

מאי 2021

תוכן עניינים

2	הקדמה
4	1. פעילות מדינות האזור באגן הים התיכון ומדיניות ישראל
11	2. פעילות המעצמות באגן הים התיכון ומדיניות ישראל
20	3. ישראל והסכסוכים במזרח אגן הים התיכון
23	4. ישראל ואנרגיה בים התיכון
27	5. ישראל וסביבה באגן הים התיכון
30	6. ישראל והקורונה באגן הים התיכון
34	7. סוגיות במדיניות ישראל במזרח אגן הים התיכון
38	סיכום: לאן ממשיכים מכאן?

הקדמה

בשנים האחרונות מושך אליו אגן הים התיכון תשומת לב גוברת מצד מעצמות ומדינות באזור. הזדמנויות כלכליות חדשות והתפתחויות גאו-פוליטיות אזוריות תורמות למגמה זאת והופכות את האזור למרכזי יותר גם עבור מדיניות-החוץ הישראלית. לצד הבריתות המדיניות והיחסים הביטורליים שמקדמת ישראל באגן הים התיכון, ניכר שגם הציבור הישראלי החל מתייחס לאזור זה כמרחב חדש לשייכות אזורית. [במדד מדיניות-החוץ](#) הישראלית לשנת 2020 של מכון מיתווים, 25 אחוזים מהנשאלים ציינו שישראל שייכת בראש וראשונה לאזור הים התיכון (לעומת 29 אחוזים שציינו את המזרח התיכון, ו-24 אחוזים שציינו את אירופה).

אגן הים התיכון עמד פעמים רבות לאורך ההיסטוריה בליבם של תהליכים פוליטיים, כלכליים וחברתיים עולמיים. הוא עובר לאחרונה תהליכים ושינויים מרחיקי לכת, אשר חוזרים ומעמידים אותו כאזור מובחן ומרכזי בזירה הבינלאומית. סוגיות סביבתיות, תנועת פליטים, מאבקים בין מעצמות על שליטה בנתיבי מסחר, סכסוכים פוליטיים בתוך המדינות וביניהן, שיתופי פעולה כלכליים, התגבשותן של קהילות ביטחון, וגילוי מצבורי גז טבעי – כולם תהליכים הקושרים את השחקנים השותפים לאזור הגיאוגרפי של הים התיכון. לסוגיות חדשות אלו ניתן וצריך לצרף גם סוגיות ותיקות המאפיינות את האזור – היסטוריה משותפת, אקלים דומה, תפוצות, שותפות בערכים, ותרבות ים-תיכונית.

מדינת ישראל פעילה ודומיננטית באזור הים התיכון, בייחוד בחלקו המזרחי של האגן. מדיניותה של ישראל באזור הים התיכון מאופיינת בגיוון של יחסים, ובגישה לא-טיפוסית של מדיניות לא-אקסקלוסיבית. ישראל שואפת, ובהצלחה לא מבטלת גם מצליחה, לקיים ולקדם יחסים עם מדינות שונות המחזיקות באינטרסים שונים או מנוגדים, מבלי שהיחסים עם אחת יבואו בהכרח על חשבון היחסים עם השנייה. היא שותפה לבריתות אזוריות (כגון הברית ההלנית עם יוון וקפריסין ופורום הגז של מזרח אגן הים התיכון – EMGF), מקיימת יחסים ביטורליים עם מדינות רבות באופן גלוי ופורמלי, ומנהלת קשרים בלתי פורמליים עם מדינות אחרות. גילוי מצבורי הגז הטבעי במים הכלכליים של ישראל, מעניקים לה עוצמה כלכלית ופוליטית באזור ומאפשרים לה מנעד רחב יותר לפעילות פוליטית. יחד עם זאת, הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ובכלל זה הנעשה ברצועת עזה שלחופי הים התיכון, מגביל את יכולתה למצות את הפוטנציאל שטומן עבורה אזור זה.

התהליכים הפוליטיים, הכלכליים והחברתיים באגן הים התיכון הם תהליכים מתמשכים ומתהווים. תהליך התגבשותו של האזור מלווה במאבק ובשיתופי פעולה על מאפייניו הרצויים, על המקום והעוצמה הפוליטית של השותפים השונים, על הערכים המכוננים אותו, על המוסדות האזוריים שניתן להקים בו, ואפילו על גבולותיו הגיאוגרפיים. תהליך התגבשותו של אזור הים התיכון כולל הזדמנויות רבות עבור ישראל, כמו גם אתגרים לא מבטלים.

על מנת להעריך את ההתפתחויות האפשריות, לזהות את ההזדמנויות והאתגרים ומכאן גם את הצעדים המדיניים הרצויים, יש צורך להבין את הזירה, לזהות את המגמות והתהליכים, את הסוגיות השונות והשחקנים הפעילים על האינטרסים השונים שלהם. לשם כך הקימו בשנת 2019 מיתווים - המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזורית, המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס באוניברסיטה העברית והמרכז לחקר הביטחון הלאומי באוניברסיטת חיפה קבוצת מחקר ומדיניות שמתמקדת בהבנת הזירה הים-תיכונית ומקומה של ישראל בתוכה, בגיבוש עקרונות והמלצות למדיניות, וקידום דיאלוג מדיני עם גורמים שונים באזור.

מסמך זה מסכם את סדרת הפגישות הראשונה של קבוצת המחקר והמדיניות, שהתקיימה בשנים 2019-2020, ומציג את התובנות המרכזיות שעלו במהלכה. סדרת הפגישות התמקדה בפעילותם של השחקנים האזוריים, פעילות המעצמות, סוגיות של אנרגיה וסביבה, השפעת מגיפת הקורונה, סכסוכים ושיתופי פעולה, ושאלות של זהות ונורמות. סיכומי הדיונים המאוגדים במסמך זה מציגים תמונת מצב

עכשווית של המתרחש במזרח אגן הים התיכון בתחומים אלו, את ההזדמנויות והאתגרים העומדים בפני ישראל, כמו גם התייחסות לעקרונות המנחים וכיווני פעולה רצויים עבור מדיניות החוץ הישראלית. לגיבוש קבוצת המחקר והמדיניות והגשמת הרעיון שותפים רבים וטובים. זאת הזדמנות טובה להודות לד"ר דניאל ויינר ממכון דיוויס וד"ר אביעד רובין מהמרכז לחקר הביטחון הלאומי, אשר היו שותפים נאמנים להובלת הקבוצה, לצוות התומך במכון דיוויס – פרופ' דני מיודובניק, חנוך וולפה ומיכל ברק-בן-ארוש, לד"ר אהוד ערן, כמו גם לידידינו ושותפינו בקרן אברט – מיקי דריל וד"ר פאול פש. כמובן שהקבוצה לא היתה קמה לולא בחרו עשרות מומחים מהאקדמיה, פעילים בחברה האזרחית, אנשי מקצוע במשרדי הממשלה, ושותפים מהמגזר העסקי לנדב מזמנם, ולתרום לקבוצה מידיעותיהם, ניסיונם וחוות דעתם – ועל כך אנו מודים מאוד לכל אחד ואחת מהקבוצה. ולבסוף, אני מודה לצוות המדהים של מכון מיתווים – לד"ר נמרוד גורן, מירב כהנא-דגן, גבריאל מיטשל, מיכאל הררי ותאי קולינס, על התמיכה, העזרה והסיוע בארגון והובלת הקבוצה. אכן, להצלחה אבות ואמהות רבים.

ד"ר רועי קיבריק
מנהל המחקרים מכון מיתווים

מאי 2021

פרק 1: פעילות מדינות האזור באגן הים התיכון ומדיניות ישראל

א. מבוא

פעילותן של יוון, קפריסין, תורכיה מצרים וישראל באגן הים התיכון משפיעה על ומושפעת מהאינטרסים השונים והמתחרים שלהן, ומנקודות המפגש ושיתופי הפעולה. בתוכם נוצרות עבור ישראל הזדמנויות רבות, כמו גם אתגרים רבים עמם יש להתמודד. בבואה של ישראל לתכנן את מדיניותה במרחב אגן הים התיכון, עליה להתחשב בשחקנים האזוריים האחרים, במערכת הבריתות שלה הכוללת יחסים בילטרליים והתארגנויות מולטילטרליות, וגם במערכות היחסים הקיימות בין השחקנים האחרים עצמם, ומשפיעות על האינטרסים וההתנהגות שלהם.

ב. קפריסין

הפעילות הקפריסאית באגן הים התיכון מושפעת מפערי הגודל והעוצמה בינה ובין שאר השחקניות האזוריות, ובייחוד אל מול האיום התורכי המהווה חוויה מעצבת של חוסר ודאות, חולשה ודאגה קיומית בקפריסין. נקודת מוצא זו מביאה את קפריסין לחפש בעלות ברית רבות שיערבו לביטחונה – בקרב המעצמות והמדינות האזוריות כאחד. היותה של קפריסין מעין "מגרש משחקים" עבור המעצמות, משרתת את האינטרס הקפריסאי. לצד הפעילות האמריקאית באי, עדיין פועל בו גם בסיס צבאי בריטי, קפריסין ממשיכה לטפח את היחסים המיוחדים עם רוסיה ואת ההשקעות הרוסיות, ושמחה על חברותה באיחוד האירופי.

הצורך והרצון לשמור על דלתות פתוחות עם גורמים בינלאומיים שונים, מוביל את קפריסין לפתח קשרי חוץ לא רק עם המעצמות אלא גם עם מדינות ושחקנים אחרים באזור, בצורה שאינה בלעדית. כך למשל, קפריסין פועלת לשמר קשרים חיוביים גם עם איראן וגם עם ישראל, גם עם רוסיה וגם עם ארה"ב. כל זאת, לצד ובהלימה לבחירה האסטרטגית של קפריסין להתחבר ולהישען קודם כל על המערב. גילויי הגז במים הכלכליים של קפריסין ובאזור אגן הים התיכון, מהווים עבור קפריסין הזדמנות לצמיחה כלכלית, ומעמידים אותה בעמדה גאו-פוליטית מרכזית, בה היא יכולה לשמש גורם אזורי מרכזי ומשמעותי יותר. הדבר מאפשר לקפריסין גם להשתחרר מהתלות שלה בגז הרוסי, ובכך להרחיב את יכולת התמרון הפוליטי שלה.

הקשר עם ישראל - הקשר עם ישראל חשוב לקפריסין, שרואה בישראל מעצמה אזורית. בעקבות המשבר בין ישראל ותורכיה לאחר משט המאוי מרמרה, נוכחה קפריסין כי ישראל יכולה ואינה חוששת לעמוד מול תורכיה. זאת, לצד התפיסה הרווחת בה כי ישראל יכולה לשמש גשר לממשל האמריקאי. מרכיבים אלו, כמו גם האפשרויות לשיתוף פעולה בתחום האנרגיה, תמכו בבחירתה של קפריסין להתקרב לישראל. היחסים הבילטרליים בין ישראל וקפריסין הולכים ומתחזקים. הסחר נמצא במגמת עלייה, וכך גם התיירות. בעונת התיירות מדובר על שיא של כ-14 טיסות שבועיות, אך עם רגישות שנוגעת לביקור תיירים מישראל בחלקו הצפוני של האי, עליה פועלים נציגי שני הצדדים לגשר.

האינטרסים של ישראל - לישראל יש אינטרס לחזק את החיבור עם קפריסין. קפריסין היא מדינה דמוקרטית-ליברלית וחברה באיחוד האירופי, שהקשרים עמה טומנים הזדמנויות כלכליות משמעותיות ביותר, בייחוד בתחום האנרגיה. למרות הקשרים המתחזקים בין ישראל וקפריסין, דפוס ההצבעות של קפריסין במוסדות האו"ם עדיין מנוגד במובהק לעמדה הישראלית וישראל מצפה ומעוניינת לשנות אותו. וכמובן, קפריסין אינה מגיעה לבדה, ואת הקשרים בינה לבין ישראל יש להבין נכוחה תוך התייחסות למקומה של יוון ולהיווצרותו של משולש יחסים בין המדינות, המהווה מכפלת ערך אסטרטגי.

ב. יוון

יוון חוותה משבר כלכלי חריף בשנת 2009, ולאור זה היא מעמידה את מצבה הכלכלי בראש סדר מעייניה. יוון מעוניינת לקדם השקעות בחדשנות ולהצמיד את המשק היווני למאה ה-21. היא שואפת להחזיר הביתה את הצעירים שברחו ממנה בעת המשבר, ולשם כך עליה ליצור מקומות עבודה רבים. בעוד קפריסין חשה עצמה תחת איום קיומי מצדה של תורכיה, מבחינת יוון – פעילות תורכיה באגן הים התיכון הן דבר שיש צורך להכיל, בלי ת ברירה. יוון שואפת להתחבר למדינות דומות לה מבחינה תרבותית ופוליטית, ולכן החיבור עם קפריסין הוא עמוק וזהותי, והחיבור עם ישראל מתאפשר בקלות. ליוון יש אינטרס משמעותי בחיזוק הקשר לארה"ב, והיא רואה בקשר עם ישראל גם ערוץ אל ליבו של הממשל האמריקאי. יוון שמחה לקדם שיתוף פעולה ביטחוני רך עם ישראל, ולקדם פיתוח משותף של תשתיות אנרגיה לייצוא. מבחינת ישראל, הקשר עם יוון – מדינה חשובה באיחוד האירופי ובאגן הים התיכון – הוא חיובי וכזה שיש להשקיע בפיתוחו וחיזוקו.

הקשר עם ישראל - לאורך שנים, דעת הקהל, התקשורת והמערכת הפוליטית ביוון היו מגויסות נגד ישראל, ותמכו בעמדות הערביות והפלסטיניות. בשנים האחרונות חל שינוי אסטרטגי בכיוון, וניתן לזהות יותר כתבות אוהדות לישראל בתקשורת היוונית, יותר שיתופי פעולה, ויותר פרויקטים בעלי נראות ציבורית גבוהה שתורמים להתקרבות בין העמים ולהשפעה על דעת הקהל. ואכן, על אף הנוכחות הנמשכת במרחב הציבורי ביוון של עמדות ואירועים אנטישמיים, יש שינוי איטי בדעת הקהל שהופכת להיות יותר חיובית כלפי ישראל. היחסים הדיפלומטיים, שהחלו בצורה צוננת מאוד, התחממו מאוד בעשור האחרון. ביקור ראשון של ראש ממשלה יווני בישראל התקיים ביולי 2010, ולאחריו הגיע ביקור גומלין של ראש הממשלה נתניהו ביוון. מאז נפגשו ראשי המדינות עוד מספר פעמים, הממשלות מקיימות קשרים ביניהן ושיתופי הפעולה מתרחבים.

ג. המשולש ישראל-קפריסין-יוון

יוון וקפריסין מנהלות אסטרטגיה של בריתות משולשות ברחבי אגן הים התיכון. מול ישראל זהו המשולש האינטימי והמפותח ביותר. מעמדה של ישראל כמעצמה אזורית מקרין על המשקל שמייחסים לו. היותה של ישראל דמוקרטית ליברלית מקלה על יצירת חיבורים, והמדינות מדגישות את המרכיב הדמוקרטי בשיווק הציבורי של היחסים ביניהן. הרצון של יוון וקפריסין להתקרב לארה"ב יחד עם התפיסה כי ישראל יכולה לשמש גשר אל הממשל האמריקאי, מעניקים מוטיבציה נוספת לשתי מדינות לקדם ולחזק את היחסים במשולש.

יוון וקפריסין אמנם התרחקו מעט מהעולם הערבי, אך ישראל אינה תחליף עבורם, ולא תוכל להיות כזו בעתיד. יוון וקפריסין מקדמות בריתות משולשות נוספות באזור כמהלך אסטרטגי – עם הלבנונים, הפלסטינים, הירדנים והמצרים. המשולש עם מצרים, שהיא כוח אזורי מרכזי, המחזיק בעתודות ומתקני גז משמעותיים, מהווה תחרות מסוימת למשולש הישראלי. בדומה לישראל, גם קפריסין ויוון רואות בחיוב את התגבשותו של פורום הגז הטבעי האזורי (ה-EMGF) שמובילה מצרים, ומשתפות פעולה עם היוזמה. וגם הן עושות זאת בזהירות תוך התלבטות עד כמה נכון לבנות פורום מבוזר או מוסד מחייב יותר, אך רואות במהלך הזדמנות חיובית לתמיכה בשיתופי פעולה אזוריים ולקידום אינטרסים כלכליים.

היחסים של ישראל עם המדינות ההלניות (יוון וקפריסין) אינם נשארים רק ברמה המדינית-דיפלומטית ורק סביב סוגיית האנרגיה והגז. שיתופי פעולה חשובים מתקיימים בין המדינות גם בתחומי ביטחון, תקשורת, סביבה, מצבי חירום ועוד. כאשר מנהיגי המדינות נפגשים ביניהם, בפסגות שמתקיימות באופן רציף, מתקיימות במקביל פגישות של אנשי עסקים. שיתוף הפעולה הפרלמנטרי מתרחב. חיזוק קשרי התפוצות מתפתח. איגוד לשכות המסחר של ישראל חתם על הסכמים עם האיגודים המקבילים. חברות המשולש מסייעות זו לזו גם בכיובי שריפות גדולות, ולדבר יש השפעה תודעתית על הציבור בישראל, בקפריסין וביוון.

את היווצרות הברית המשולשת מלווים הזדמנויות ואתגרים. המדינות מתלבטות עד כמה למסד את הברית, גם לאור הרצון הקפריסאי להקים בניקוסיה מזכירות משותפת (לצד מזכירויות דומות גם לבריתות המשולשות האחרות שקפריסין היא חלק מהן). שלוש המדינות פעלו לערב את ארה"ב ביחסים ביניהן, ועשו זאת בהצלחה. מטרתן הייתה אומנם לחזק את הברית, אך הדבר גם עשוי לאיים עליה, אם ארה"ב תתפוס מקום מרכזי מדי בה. על שלוש המדינות לראות כיצד הן מנווטות את היחסים כך שהפורומים המשותפים עם ארה"ב לא יפגעו במבנה היחסים המשולש, וכיצד המבנה המשולש לא יפגע במערכות היחסים הביטראליות. ישראל, יוון וקפריסין מקפידות להדגיש את אופייה האזרחי של הברית ולבנות בהתאם לכך את סדר היום המשותף שלהן. בעיצוב עתיד היחסים ביניהן, עליהן להוסיף ולהיזהר שלא להיגרר אחר המקום הדומיננטי שתופסות מערכות הביטחון. האיחוד האירופי אמנם לא מתייחס באופן ישיר לברית המשולשת, אך הוא שותף למהלכים של ישראל, יוון וקפריסין לבחינת ההיתכנות של פיתוח צינור גז מישראל לאירופה; זאת, לצד ביקורת על האופן בו ישראל מנסה לנצל קשרים עם מדינות חברות באיחוד האירופי – ובהן המדינות ההלניות – כדי לטרפד הצהרות והחלטות ביקורתיות כלפי מדינות ממשלת ישראל במוסדות האיחוד האירופי. אחד האתגרים המרכזיים שמלווים את הברית הוא המתח מול תורכיה, והשאלה כיצד יכולה ישראל לקדם ולחזק את היחסים במשולש ישראל-יוון-קפריסין מבלי לסגור את הדלת בפני תורכיה.

האינטרסים של ישראל מול יוון וקפריסין - יוון וקפריסין יכולות להוות קרש קפיצה ודלת כניסה לאיחוד האירופי. על אף השיח הישראלי הממעיט בחשיבותו של האיחוד, הרי שהאיחוד האירופי הוא שחקן מרכזי עבור ישראל, שיכולה להיעזר בקשר עם יוון וקפריסין על מנת לחזק יחסים עמו. ישראל יכולה, למשל, להתעניין בפיתוח הייצוא הביטחוני לאירופה דרך יוון, וקפריסין יכולה להיות מרכז לקשרים במרחב של מזרח הים התיכון, לקיומן של פגישות חשאיות וכמיקומם של מוסדות אזוריים. הברית המשולשת יכולה לשמש בסיס לצמיחתו של מרחב שיתוף הפעולה במזרח אגן הים התיכון, אותו יקדם האיחוד האירופי, כפי שהוא עושה במסגרת ה-5+5 במערב האגן. לישראל יש אינטרס לקדם את התבססותם של מוסדות שיעודדו שיתופי פעולה אזוריים, ולהיות קול מרכזי ומשפיע בעיצובם. לישראל יש גם אינטרסים ביטחוניים גרידא ביחסים עם יוון וקפריסין. מבחינה גאואסטרטגית, קפריסין חשובה מיוון – בעיקר כעורף ועומק אסטרטגי, לאור האפשרות של ישראל להשתמש בתשתיות קפריסאיות כפלטפורמות אוויריות ויבשתיות במקרה של מלחמה.

הנושא הסביבתי גם הוא בעל פוטנציאל רב לעידוד שיתופי פעולה בין המדינות. ישראל יכולה לשווק את עצמה כשער לדלתא של הנילוס, לסכר אסואן ולתעלת סואץ בהיבטים סביבתיים (משקעים, זנים פולשים וכו'). יש בישראל ידע רב שנצבר על הסביבה החופית, ותופעות שאנו מתמודדים איתם בישראל יגיעו בעוד מספר שנים גם לחלק הצפוני של אגן הים התיכון. המומחיות הישראלית בכל הנוגע לתחום התפלת המים היא כלי נוסף בו ישראל יכולה לתרום לשותפותיה באזור. בנוסף, גם תכניות חילופי סטודנטים ושיתופי פעולה אקדמיים הן בעלות פוטנציאל גדול לתרום לשינוי ארוך טווח בתפיסות ההדדיות ולביסוס הברית בין המדינות לעתיד. על ישראל להשקיע ולעודד תכניות שכאלו, ואת הגעתם של סטודנטים מיוון ומקפריסין ללימודים בארץ. משרד החוץ מוביל פעילות של קידום יחסים בתחום התרבות, הכלכלה והטכנולוגיה, כולל סמינרים והנחיה בפרויקטים אזוריים של חדשנות והיי-טק. יש להרחיב ולפתח תחומים אלו כבסיס איתן לקשר ארוך שנים ועמיד בפני שינויים בנסיבות ומשברים פוליטיים אפשריים. כמו כן, יש מקום לגורמים תומכי-שלום במדינות השונות לסייע אלו לאלו בניסיונות ליישב את סכסוכים האזוריים בהן מעורבות מדינות האזור, ושפוגעים באפשרות לממש את פוטנציאל שיתוף הפעולה באגן הים התיכון.

ד. תורכיה

האינטרס המנחה את פעילות תורכיה באגן הים התיכון הוא ביטחוני-אסטרטגי. בנושא זה יש הסכמה רחבה למדיי בין האופוזיציה והקואליציה בתורכיה (אם כי לכורדים יש עמדה שונה). תורכיה חוששת מבידוד מדיני, לאור הבריתות המשולשות שמקדמות יוון וקפריסין באגן הים התיכון, והמעורבות האמריקאית הגוברת לצדן של מדינות אלו. לתורכיה יש מחלוקות קשות עם יוון וקפריסין על סימון

גבולות ימיים – סביב חופי קפריסין ובים האגאי – ועל כן היא מסרבת לחתום על אמנות בינלאומיות שרלבנטיות לעניין. תורכיה רואה עצמה כאחראית לתורכים בצפון קפריסין, וכמי שמעניקה להם חסות והגנה בזירה הבינלאומית. על אף הכישלונות החוזרים ונשנים, יש בתורכיה רצון שהמשא ומתן לשלום בקפריסין יחודש, אם כי אין בהכרח נכונות להסכים לפשרות הנדרשות לשם השגת פתרון של ממש לסכסוך.

מבחינת תורכיה, נושא האנרגיה באגן הים התיכון הוא בראש ובראשונה סוגיה בעלת משמעות גאו-פוליטית ואסטרטגית, ופחות סוגיה כלכלית. התורכים מתעניינים פחות בגז הטבעי לתצרוכת עצמית, ויותר בצמצום התלות שלהם בגז הרוסי ובמיצוב של תורכיה כמרכז מעבר והפצה של גז טבעי לאירופה. הניסיונות של מצרים להפוך למרכז שכזה, מייצרים תחרות בין שתי המדינות, לצד יריבויות פוליטיות ואידיאולוגיות חריפות שקיימות ממילא. גם את פעילות הקידוחים התורכית סביב חופי קפריסין יש להבין בעיקר בהקשר הפוליטי.

כדי שייקחו את האינטרסים שלה בחשבון, תורכיה פועלת להקשות על שיתוף הפעולה האזורי באגן הים התיכון ומנסה לתקוע טריז בין מדינות האזור. בעת האחרונה, פעולותיה מערערות את היציבות במרחב. בעבר, תורכיה דווקא השכילה לקדם שיתופי פעולה באגן הים התיכון – תמכה בניסיונות הפיוס בקפריסין במסגרת תכנית אנאן וחתמה על הסכם להסדרת היחסים עם ישראל בעקבות משבר משט המאווי מרמרה. תורכיה לא מהססת להשתמש בכוחות הביטחון שלה, ככלי להפגנת עוצמה פוליטית. היא מתערבת בנעשה בלוב, עושה תרגילים ימיים משמעותיים, מנצלת את הצי המפותח שלה כדי להפגין נוכחות באגן הים התיכון, ופועלת בצפון סוריה. לצד זאת, יחסי תורכיה-ארה"ב רצופי קשיים, והדבר משפיע על התנהלות תורכיה במרחב ועל יחסיה עם ישראל. התורכים מבינים כי מעורבות המעצמות באגן הים התיכון מייצרת מציאות אזורית רב-קוטבית, ושיש באפשרותם להרוויח מכך. ואולם, הניסיונות התורכים לקדם עסקאות נשק מקבילות עם רוסיה ועם ארה"ב או ללחוץ על ארה"ב בנוגע לבסיס האמריקאי באינצ'רליק, לא עולים עד כה יפה.

הקשר עם ישראל - היחס הישראלי כלפי תורכיה השתנה בשנים האחרונות. פוליטיקאים מרכזיים החלו נוקטים גישה לעומתית עד עוינת כלפי תורכיה, ואף נשמעו קריאות בישראל להוציא אותה מנאט"ו. ישראל הפסיקה להכיל התקפות מילוליות תורכיות, ועונה להן בתקיפות. נדמה שהציבור הישראלי לא מאמין שניתן לשפר יחסים עם תורכיה כל זמן שארדואן בשלטון. גישה כזו שררה גם לפני החתימה על הסכם הפיוס הישראלי-תורכי של 2016, אבל כישלון ההסכם הוביל להתעצמותה. התחזקות הברית בין ישראל, יוון וקפריסין, נתפסת בתורכיה כאיום או לפחות כצעד שבא כנגד תורכיה, על אף שלאורך השנים הקפידה ישראל לציין כי התקרבותה למדינות ההלניות אינה מכוונת נגד תורכיה. ישראל הביעה תמיכה בעמדת קפריסין בנושא קידוחי הגז השנויים במחלוקת עם תורכיה, אך עושה זאת תוך אימוץ קו זהיר יחסית, כדי לא להחריף את הסכסוך עם התורכים. ישראל צריכה להימנע מלהפוך לשחקן בסכסוך היווני/קפריסאי-תורכי, ולחתור לשיתופי פעולה מכלילים ככל שניתן באגן הים התיכון.

אחד הקשיים בפני הפחתת המתיחות בין ישראל ותורכיה הוא העובדה שארה"ב לא פועלת היום לשיפור היחסים בין המדינות, כפי שעשתה בתקופת אובמה. הקשיים ביחסי תורכיה-ארה"ב אינה מסייעת, ולזה יש להוסיף את תמיכתה של ארה"ב בהתגבשות הברית המשולשת ישראל-יוון-קפריסין. בישראל יש חשש שתורכיה תהפוך ממדינה יריבה למדינה אויבת של ממש, ויש צורך לנקוט צעדים כדי למנוע תרחיש כזה (בין היתר, על ידי הפחתת תחושת האיום שתורכיה חשה מצד פעולות ישראל באזור). שינויי הנהגה בישראל יכולים לייצר הזדמנות לבחון אם ומה ניתן לשפר ביחסים עם תורכיה. הרמטכ"לים לשעבר ממפלגת כחול לבן מגיעים מהאליטה הצבאית שמכירה בערך האסטרטגי של היחסים עם תורכיה. שינוי מדיניות ישראלי חיובי בנושא הפלסטיני וחידוש תהליך שלום צפויים לסייע באופן מובהק לשיפור היחסים עם תורכיה. ואם ישראל תבחר לפעול להפשיר את המתחים עם תורכיה, היא יכולה להסתייע לא רק בארה"ב אלא גם במדינות כמו רוסיה, קטר ואזרבייג'אן.

לתורכיה יש עניין במתרחש בעזה ובירושלים. היא תומכת בחמאס, אך גם פועלת עם אבו מאזן, ונעה בין שני הצדדים הפלסטינים לאורך זמן ועל פי צורך והתפתחויות. החלטת ישראל לגרש את הקונסול התורכי מירושלים, בתגובה לצעדים התורכים נגד נציגי ישראל בתורכיה, היא משמעותית עבור תורכיה, לנוכח החשיבות הרבה שמעניקים התורכים לירושלים. בעת האחרונה, תורכיה מוגבלת יותר בעשייה אזורית בנושא ירושלים, הואיל והובלת ארגון המדינות המוסלמיות (ה-OIC) לא נמצאת עוד בידם, אלא עברה לערב הסעודית (לפני כן, ארדואן היה מכנס דיוני חירום וממצב עצמו כמנהיג אזורי דרך סוגיית ירושלים). ישראל מודאגת מפעילות תורכיה במזרח ירושלים ומגבילה אותה, אך גם מאפשרת לה לקרות, וייתכן שיש ערך בפעילות זו וניתן לנצל אותה גם לחיזוק הקשרים (למשל, בתחום התיירות) וגם כדי לדחוק מירושלים שחקנים קיצוניים יותר. כדאי להעריך מדוע הסכם הפיוס עם תורכיה לא הצליח. לא נתנו משקל מספק לסוגיות המחלוקות העיקריות – ירושלים ועזה – ולא השכילו לייצר מנגנונים יעילים שיכילו משברים שהיה צפוי שיפרצו ברגע שיהיו קשיים מול הפלסטינים במקומות אלו. בנוסף, בישראל מגזימים לעתים בראיית הקשר התורכי-איראני כברית. יש ביניהן שיתופי פעולה קרובים – למשל, בנושא סוריה וקטר – אך הן יריבות אזוריות עם מחלוקות הגמוניאליות ואידיאולוגיות בולטות וארוכות-שנים. בין היתר, תורכיה קיבלה את התכתיב האמריקאי לגבי עצירת הסחר עם איראן, לאחר שפגה התקופה בה ארה"ב הרשתה לה לסחור עמה.

יחסי ישראל-תורכיה אינם מושגתים רק על המאבקים הפוליטיים בזירה הפלסטינית ובאגן הים התיכון. יש להם גם ממד אזרחי, בו ניתן למצוא נקודות אור. הסחר בין המדינות הוא בהיקף גבוה מאוד, וזה חשוב לכלכלה התורכית שנמצאת במשבר. גם התיירות מתקיימת ואף נמצאה במגמת עליה טרם משבר הקורונה, וכך גם בכל הקשור לקשרי תרבות. מומחי מדיניות ואקדמיה וארגוני חברה אזרחית פועלים גם הם לנסות ולשפר את היחסים.

ה. מצרים

מצרים שואפת למנף את עוצמתה, יוקרתה ומעמדה על מנת להנהיג ולהוביל תהליכים באגן הים התיכון ובעולם הערבי כמעצמה אזורית. היא עושה שימוש במיקום הגאו-פוליטי שלה כדי להפוך לגורם מתווך, ולמרכז כלכלי, פוליטי ותרבותי אזורי. א-סיסי הבין כי לצד השיפור ההכרחי במצב הכלכלי עליו לעדכן את תפיסת הביטחון הלאומי של מצרים. הוא הגדיר מטרות לאומיות חדשות, שכוללות לוחמה בטרור כיעד מרכזי, התמודדות עם איראן, והגדרה מחודשת של יריבים וידידים באזור.

מצרים פועלת באגן הים התיכון במטרה לייצב את המשק המצרי ולשפר את כלכלת המדינה, ועושה זאת בעיקר דרך תחום האנרגיה ותוך נכונות לייבא גז ממדינות שונות. מצרים זקוקה לסיוע טכנולוגי ושיתופי פעולה חיצוניים על מנת לפתח את שוק האנרגיה שלה. זהו אינטרס אסטרטגי מוצהר של המדינה, ולמען מימושו מסתייעת מצרים בערב הסעודית, איחוד האמירויות ורוסיה. זאת, אל מול היריבות שלה עם תורכיה, שיש לה גם ממד כלכלי משמעותי. מעבר לתחום האנרגיה, מצרים פועלת לקדם פרויקטים גדולים – בתעלת סואץ ובאגן הים התיכון – אשר יספקו תעסוקה לאזרחיה ויעשירו את קופת המדינה. לשם כך, פועלת מצרים לחיזוק היחסים עם המעצמות השונות. היא מחזקת קשרים עם רוסיה, לצד שימור ופיתוח הקשרים עם ארה"ב ורוכשת ציוד צבאי ונשק מתקדם מצרפת וגרמניה. מצרים מחפשת להיכנס לנישות כלכליות חדשות, בהתבסס על תעלת סואץ, ולחזק את קשריה עם סין והודו. סין, שהפכה גורם משמעותי באפריקה בכלל ולאורך הים האדום בפרט, משקיעה בפרויקטים רבים וזולים במצרים, כדי לחזק את אחיזתה סביב תעלת סואץ.

הסוגיה הפלסטינית מרכזית עבור מצרים, והיא מעוניינת למלא בו תפקיד מוביל של מתווכת, נותנת-חסות ומשפיעה. בהיעדר משא ומתן בין ישראל והרשות הפלסטינית בו תוכל מצרים לתווך, סוגיית עזה נמצאת במקום גבוה על סדר היום האסטרטגי המשותף של ישראל ומצרים. בממשל המצרי יש גישה שלילית כלפי תנועת החמאס, שמואשמת בשותפות עם תנועת האחים המוסלמים. מצרים מערימה קשיים כלכליים על שלטון החמאס ברצועת עזה, ומעבירה את האחריות לפתרון הבעיות שם לפתחה של ישראל. מצרים מגלה נכונות לסייע לתושבי רצועת עזה, כל עוד האחריות לא נופלת עליה, ולכן

הסכימה לכנס בקהיר ועידה לטובת כלכלת עזה. כמו כן, מצרים מנסה לשמר את מקומה המרכזי בסוגיה הפלסטינית, על ידי קידום המשא ומתן הפנים-פלסטיני בין החמאס והפת"ח ומתן חסות לשיחות שמתרחשות ברובן במצרים. זאת, לצד מעורבות חוזרת ונשנית בניסיונות לתווך בין ישראל והחמאס, למניעת הסלמה באלימות ביניהן.

הקשר עם ישראל - היחסים בין ישראל ומצרים נשמרים באמצעות מאמצים יומיומיים שמתנהלים ברובם מתחת לפני השטח. א-סיסי מבין ששינוי היחס הציבורי במצרים כלפי ישראל הוא תהליך ארוך, אבל ששיתופי הפעולה המתמשכים תורמים לכך. הקשר עם ישראל הוא מהותי בעיניו לשם חיזוק הביטחון הלאומי המצרי. בחלק מהתמרונים השנתיים שמבצע צבא מצרים, ישראל מוגדרת בתרגילים בתור האויב, והדבר בעייתי. לעומת זאת, א-סיסי לא משסה את התקשורת המצרית בישראל, לא מתגרה בישראל ומקפיד להדגיש את הצורך בהמשך שיתוף פעולה עמה. נושא האנרגיה, שמוגדר כאסטרטגי מבחינת מצרים, מהווה בסיס לשיתוף פעולה כלכלי בין המדינות, וגם מאפשר ביקורים של שר האנרגיה הישראלי לקהיר, למפגשי ה-EMGF. עם זאת, בתחומים כלכליים אחרים ובתחומים האזרחיים קשה עד מאוד לייצר שיתופי פעולה בין גורמים שונים משתי המדינות. השיח המצרי ששולל כל נורמליזציה עם ישראל מהווה מכשול משמעותי, וכך גם הדגש המועט יחסית ששמה ישראל על פיתוח קשרים עם מצרים בתחומים שאינם ביטחוניים.

האינטרסים של ישראל - ישראל מעוניינת שמצרים תהיה יציבה ומפותחת, בעלת שלטון עמו ניתן לקדם אינטרסים ביטחוניים משותפים. אולם, ככל שמצרים תישלט יותר על ידי גורמי צבא, כך יקשה על ישראל לממש את רצונה בנורמליזציה אזרחית. יש הבדל בין המשטר והעם במצרים מבחינת היחס לישראל. בעוד השלטון המצרי נכון יותר היום לשתף פעולה עם ישראל, הציבור מוסיף להתנגד לכך. התמיכה הגלויה והמשמעותית של ממשלות ישראל בשלטון א-סיסי עוררה אנטגוניזם נוסף כלפיה ברוב המצרי. ישראל צריכה להימנע מלהתערב במתח הפנים-מצרי בין הרחוב והמשטר, ועליה לעמול על פתיחת ערוצי קשר לחלקים מגוונים בחברה המצרית (מבלי לפגוע במשטר הקיים). לאור מרכזיות הנושא הפלסטיני עבור מצרים, החלטה של ממשלת ישראל להתקדם בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני צפויה להשפיע לטובה על יחסי ישראל-מצרים, ולהעניק למצרים תפקיד חשוב בליווי התהליך ובסיוע לו.

בינתיים, ישראל ומצרים מתמודדות עם האתגרים המגיעים מכיוונה של רצועת עזה. שתי המדינות אינן מעוניינות לנהל את עזה, אולם מבחינת העולם, ישראל היא זו שעדיין נתפסת כאחראית על הרצועה. יחד עם זאת, מה שקורה בעזה משפיע גם על מצרים – אימים סביבתיים לנוכח הביוב הזורם לים התיכון, איומי ביטחון בדמות טרור והברחות בסיני, ותביעות פוליטיות מצד שחקנים אזוריים לנוכח העובדה שבכל זאת יש למצרים מעברים לעזה. ישראל ומצרים חולקות אינטרס משותף לשפר את איכות החיים בעזה ולמנוע משבר הומניטרי עמוק יותר, אשר תהיינה לו השלכות על כל הסביבה. מצרים היא שותפה לדיונים ולפתרונות בסוגיות רלבנטיות, כמו בנושא החשמל ובדיונים על הקמת תשתיות אנרגיה נוספות עבור עזה. לישראל יש אינטרס שהמעורבות המצרית תימשך.

האינטרסים של ישראל ומצרים נפגשים גם בנוגע לקשר עם המעצמות. מבחינת מצרים, ישראל מהווה מליצת יושר חשובה במסדרונות הממשל האמריקאי. לאורך השנים, ישראל אכן סייעה בידי מצרים בווינגטון, ועליה לוודא כי קשריה עם הממשל ימשיכו להתקיים. ליכולת השפעה על המדיניות האמריקאית באזור. לשם כך, יש הכרח בשיפור מהיר ביחסים עם המפלגה הדמוקרטית והשבת התמיכה הדו-מפלגתית בישראל. בהקשר הסיני, מתמודדות שתי המדינות עם השלכות המתח הבין-מעצמתי בין ארה"ב וסין, ונאלצות לתמרן בין הרצון לזכות בהשקעות סיניות בכלכלה ובתשתיות לבין הלחץ האמריקאי להימנע מכך. יתרה מכך, ברמת המאקרו, סין עומלת לפתוח שני נתיבי סחר עולמיים גדולים – האחד דרך הים האדום ותעלת סואץ, והשני דרך התעלה הארקטית באוקיינוס הצפוני. יש אינטרס מצרי וישראלי משותף שסין תמשיך להשקיע בפיתוח הנתיב דרך תעלת סואץ. עוד בעניין נתיבי סחר, תכנית "מסילות לשלום" שקידם בזמנו שר התחבורה והחוף כ"ץ עלולה לייצר ניגוד אינטרסים עם

מצרים, שמעוניינת לשלוט בנתיב הסחר המרכזי באזור. כאשר ישראל מקדמת תכנית זו ופועלת לממש את הפוטנציאל האזורי הגלום בה, עליה להתחשב גם באינטרס המצרי, ולחתור לשלב בה את מצרים.

בנוגע ליחסים האזרחיים בין ישראל ומצרים, על ישראל ליזום, להשקיע וללוות תהליכים כדי לשנות את היעדר שיתופי הפעולה בתחום זה. במצרים יש עניין בקידום המדע והחינוך, וזהו תחום שגורמים ישראלים יכולים לסייע בו. ואולם, אין בנמצא מי שיוכל לקשר בין גורמים אזרחיים רלבנטיים לכך בישראל ובמצרים, על מנת לבדוק מה בכל זאת ניתן לעשות ביחד למרות המגבלות הפוליטיות הקיימות ביחסי שתי המדינות. כפי ששיתוף הפעולה עם ישראל בנושא הגז התקבל בהבנה במצרים, יש לשאוף לכך שהקשרים הטובים בין המדינות בהיבטים הביטחוני והאנרגטי, יחלחלו גם למישור האזרחי. ישראל ומצרים יכולות, למשל, לשתף פעולה בנושא הסביבתי – פיתוח אנרגיה סולרית, מזון מן הים, והתפלת מים – ולהתמודד במשותף עם אתגרי משבר האקלים. ואולם, יש עדיין פער גדול בין הפוטנציאל לבין המימוש שלו. ישראל לא משקיעה כיום מספיק בפיתוח היחסים האזרחיים עם מצרים, ולממשלת ישראל לקח אפילו יותר משנה לאשר את מינוי השגרירה אורון שנבחרה על ידי משרד החוץ לכהן בקהיר.

פרק 2: פעילות המעצמות באגן הים התיכון ומדיניות ישראל

א. מבוא

אגן הים התיכון היווה לאורך ההיסטוריה זירת פעילות מרכזית עבור המעצמות העולמיות, וכך גם עתה. לאורך מרבית העת החדשה היה אגן הים התיכון מרחב השפעה בריטי. ההתמודדות בין המעצמות נסובה סביב עובדה זו, ובאה לידי ביטוי, למשל, במאבק על השליטה בתעלת סואץ. המציאות השתנתה לאחר מלחמת העולם השנייה והתפתחותה של המלחמה הקרה, כאשר האזור הפך לזירת קרב ומאבק של שליטה בין ארה"ב וברית המועצות. עם סיום המלחמה הקרה, נותרה ארה"ב כהגמון במערכת הבינלאומית, וחשיבותו של אגן הים התיכון עבורה פחתה.

בתקופה האחרונה חוזר אגן הים התיכון לצבור משמעות אסטרטגית עבור המעצמות, ומתגבשת בו תמונה חדשה של פעילות ומאבק. אל המעצמות הוותיקות – רוסיה, ארה"ב ואירופה – שפעלו באזור בעשרות השנים האחרונות, הצטרפה מעצמה חדשה – סין. כניסתה של סין למרחב משפיעה על תפיסת האינטרסים והפעילות של המעצמות האחרות, ובייחוד מביאה את ארה"ב לשקול מחדש את נטייתה לצמצם את מעורבותה באזור.

האינטרסים השונים של המעצמות, והמאבק ביניהן על שליטה ועוצמה באזור, משפיעים במידה ניכרת על פעילותם של השחקנים השונים באגן הים התיכון. מלחמת האזרחים בסוריה, נכונותו של ארדואן לפעול בניגוד למדיניות הרצויה והאינטרסים של ארה"ב, תפקידה הגובר של קפריסין, כולם מושפעים מהמאבק בין המעצמות, וניתן להבינם כדבעי רק כאשר משקללים גם את המרכיב הזה. כלומר, על מנת להבין את אגן הים התיכון, את ההתרחשויות השונות, התהליכים המתמשכים, והלחצים המופעלים, יש הכרח להבין את תמונת פעילותן של המעצמות. הבנה זו הכרחית לשם חשיבה, ניתוח והוצאה לפועל של מדיניות ישראלית שקולה כלפי האזור.

פרק זה יציג בחלקו הראשון את האינטרסים השונים של המעצמות המרכזיות שפועלות היום באגן הים התיכון – ארה"ב, סין, רוסיה והאיחוד האירופי – ואת הצעדים הקונקרטיים שהן נוקטות על מנת להגשים אותם. בחלקו השני יציג הפרק את מדיניות ישראל והאינטרסים שלה כלפי כל אחת ואחת מהמעצמות, ויצביע על הצעדים שכדאי לישראל לנקוט ביחס אליהן.

ב. האינטרסים והפעילות של המעצמות באגן הים התיכון

1) מדיניות ארה"ב באגן הים התיכון

מסוף מלחמת העולם השנייה ועד לעשור האחרון, תפסה ארה"ב את מקומה של בריטניה כמעצמה השולטת במרחב הים תיכוני. הדבר בא לידי ביטוי בעיקר בשליטה והפעלת הכוח הימי. מטרתה המרכזית של ארה"ב היתה לשמור על האינטרסים של בעלות בריתה באזור, ולמנוע התערבות והתעצמות סובייטית באזור. גם לאחר תום המלחמה הקרה, המשיכה ארה"ב לגלות מעורבות רבה באגן הים התיכון.

סביב שנת 2009, בעיקר מתוך שיקולים פוליטיים פנימיים, החלה ארה"ב לשנות את אופי מעורבותה באזור, לצמצם את נוכחותה וכוחה הימי באגן, ולשמור על מעורבות דרך פעילות דיפלומטית וכלכלית מרחוק, ובסיוען של בעלות בריתה במרחב. אירועים אזוריים שהתרחשו מאז כמו השפעות האביב הערבי, מלחמת האזרחים בסוריה, הקשרים והמתחיות עם תורכיה, והנוכחות הגוברת של רוסיה באגן הים התיכון זימנו עבור ארה"ב אתגרים רבים ופגעו בהזדמנויות לשיתוף פעולה.

גילוי הגז במזרח אגן הים התיכון עורר עניין בארה"ב, כאשר חברות אנרגיה אמריקאיות החלו להיות מעורבות יותר ויותר בחיפוש ובהפקה של גז טבעי. הרצון של הממשל האמריקאי לספק סביבה יציבה להפקת הגז, הביא אותו למעורבות ולתיווך בסכסוכים אזוריים – בין ישראל ותורכיה, בין ישראל ולבנון, בין תורכיה וקפריסין. הקמת ה-EMGF בהובלת מצרים ב-2019 ורצונה של ארה"ב להיות חלק מהתהליך, רצונה של ארה"ב להתחבר ולתמוך בברית המשולשת בין ישראל, יוון וקפריסין, מעורבותה הגוברת בסכסוך בין תורכיה וקפריסין על קידוחי הגז בצפון האי – כולם מעידים על כך שארה"ב מתכוונת להישאר באזור, בצורה זו או אחרת.

אופי הנוכחות האמריקאית באזור – האם היא תישען על השפעה מרחוק וכוח רך או תכלול גם נוכחות צבאית ונכונות להפגין עוצמה קשה – יושפע מפעילותן של המעצמות האחרות באזור, וישפיע מאוד על פעילותם של השחקנים האזוריים. האם ארה"ב תצליח לשמור על מעמדה ההגמוני במרחב הים התיכון גם אל מול פעילותן הגוברת של המעצמות האחרות? האם היא תצליח לשמור את בעלות בריתה האזוריות נאמנות לאינטרסים שלה? אלו הן שאלות המונחות לפתחו של הממשל האמריקאי, והתשובות להן ישפיעו במידה רבה מאוד על התגבשותו של אגן הים התיכון.

(2) מדיניות סין באגן הים התיכון

האינטרסים המרכזיים של סין באגן הים התיכון קשורים לאנרגיה ולמסחר. 50 אחוזים מצרכי הדלק הגולמי של סין מגיעים מאזור המפרץ הפרסי/ערבי, אשר על אף היותו מנותק פיסית מאגן הים התיכון, קשור אליו בהיבטים גיאוגרפיים. בכל הקשור לאינטרס המסחרי של סין ולפרויקט הסיני של הקמת דרכי מסחר חדשות בעולם, אגן הים התיכון מהווה מרכיב חשוב. חלק מנתיבי הסחר החדשים שהסינים מפתחים עוברים באזור זה. לפיכך, ההשקפה שלהם על הים התיכון היא לוגיסטית בעיקרה: היכולת לשנע ולהוביל סחורות וחומרי גלם. ארה"ב אמנם משמשת כ"שוטר" המרכזי בעולם וכמפקחת על המסחר, אך כבר אין לה יכולת לוגיסטית גלובלית, עליה היא ויתרה. מעט הפעילות הלוגיסטית האמריקאית שנותרה היא באזור ארה"ב בלבד, תחת משטר ה-"Jones Act" (חוק פדרלי המחייב את ניהול הסחר הימי בין נמלים בארה"ב על גבי ספינות אמריקאיות) ומתקיימת באמצעות מספר קטן של אוניות מחברות ספנות אירופאיות שנושאות דגל אמריקאי. סין, לעומת זאת, מחזיקה במעל שליש מיכולת ההובלה הימית מאסיה לאירופה באמצעות ברית הספנות "Ocean" שבהנהגתה. ללא היכולת הסינית הזו, ההובלה הימית לא יכולה להתבצע כסדרה. מלבד ההיבט האנרגטי והלוגיסטי, יש לסינים אינטרס פוליטי-ביטחוני באזור. הם שואפים לנוכחות במקומות אשר יכולים להשפיע על הפוליטיקה הפנימית בסין, במקרה זה, לאגן הים התיכון ולמדינות המוסלמיות במזרחו יש פוטנציאל להשפיע על פעילותו של המיעוט המוסלמי בסין, שנמצא ברובו במערב המדינה.

מתוך אינטרסים אלו נגזרות פעולותיה של סין במרחב, אשר באות לידי ביטוי בעיקר בתחום הכלכלי-מסחרי. במערב הים התיכון המיקוד הוא בעיקר מסחרי, כאשר סין מפעילה שם באופן מלא או בשותפויות נמלים כגון ולנסיה בספרד וואדו ליגורה באיטליה (חשוב לציין את יציאת חברת הספנות הסינית COSCO מנמל נאפולי ומכירת מניותיה בנמל בשל חוסר רווחיות). בדרום מערב הים התיכון, מעורבותה של סין מוגבלת, ומתמקדת בעיקר בלוב. במזרח אגן הים התיכון המעורבות הרבה יותר אינטנסיבית, גם לאור שיקולים אסטרטגיים שקשורים למעבר נתיבי שייט בין אסיה לנקודות כניסה חדשות לאירופה (נמלי דרום אירופה בים התיכון). נתיבים אלו נכנסים לאגן הים התיכון דרך תעלת סואץ, שם סין שותפה בנמל המכולות הגדול במזרח הים התיכון (SCCT) ופועלת בשיתוף פעולה עם נשיא מצרים א-סיסי לפתח את אזור התעלה וסביבותיה.

בהמשך הנתיב לתוך הים התיכון, סין מפתחת נוכחות בישראל, תורכיה, יוון ואיטליה. נמל פיראוס ביוון מהווה מבחינת סין את שער הכניסה המתפתח לשוק של דרום אירופה, כולל הבלקאנים ומערב אירו-אסיה. השתלטות סין על רשות הנמלים ביוון, וההסכם שהגיעו אליו עם נמל טריאסטה וממשלת איטליה, תואמים מבחינתם את נתיבי הכניסה והמסחר החדשים לאירופה. בישראל בונים הסינים את נמל המכולות החדש באשדוד (אותו תפעיל חברה שוויצרית), כאשר גם בחיפה נבנה נמל מכולות חדש

(אותו תפעיל חברה ישראלית שהסינים מחזיקים במניותיה). את פעילותה של סין ברחבי אגן הים התיכון יש להבין גם כחלק מהמאבק הכללי שלה על שותפות בהגמוניה העולמית מול ארה"ב. בהיבט הכלכלי-מסחרי-לוגיסטי, נראה שבאגן הים התיכון ידה של סין היא על העליונה.

3) מדיניות האיחוד האירופי באגן הים התיכון

בשונה משאר המעצמות, האיחוד האירופי גובל בים התיכון, ואף משתייך בחלקו לאזור. בנוסף, האיחוד האירופי אינו גוף אחוד בעל מדיניות עקבית וברורה המדברת בקול אחד, ובתהליך ניסוח והוצאתה לפועל של מדיניות האיחוד באים לידי ביטוי האינטרסים השונים של המדינות המרכיבות אותו. לאורך השנים, ניסה האיחוד האירופי להימנע מגיבוש מדיניות משותפת כלפי האזור, אולם ההתרחשויות שאירעו בו – הסכסוך הישראלי-פלסטיני, האביב הערבי, גלי ההגירה, סוגיות סביבה וביטחון – דחפו את האיחוד לנסות ולגבש מדיניות משותפת ולהוציאה לפועל. כוחו העיקרי של האיחוד אינו נמצא ביכולתו להפנות משאבים צבאיים, אלא ביכולתו להפנות משאבים כלכליים, גם אם בצורה מוגבלת, ובעוצמתו הרכה ובחוזקו הנורמטיבי (סטנדרטים וערכים גבוהים שאותם הוא יכול לייצא למדינות אחרות באמצעים שונים, לרבות הסכמים וסיוע, כמו בתחומים של זכויות אדם, דמוקרטיה, סטנדרטים של תקינה ואיכות וכדומה).

האינטרסים של האיחוד האירופי באזור נגזרים מרצונו להרחיב את השפעתו בעולם, ולייצב את האזור מבחינה ביטחונית, חברתית וכלכלית. האיחוד האירופי מעוניין להרחיב את גישתו לשווקים באזור, לגוון את מקורות האנרגיה שלו על מנת לצמצם את התלות באנרגיה שמגיעה מרוסיה והמזרח, ולבסס נוכחות ולצבור השפעה בזירות הסכסוכים המתמשכים באזור שיש להם השלכה על המתרחש בתוך האיחוד. האיחוד האירופי מעוניין להרחיק מאירופה בעיות שמקורן בים התיכון, כמו דייג יתר, סוגיות של איכות סביבה, הגירה, סחר בסמים, טרור, והלבנת הון.

מתוקף ייחודיות המבנה של האיחוד האירופי, הוא מתמודד עם אתגרים לא פשוטים בדרכו להבטחת האינטרסים שלו באזור. הצורך להגיע לקונצנזוס בין המדינות החברות באיחוד מקשה על גיבוש אסטרטגיה ברורה כלפי האזור. המורשת הקולוניאליסטית יוצרת חשדנות במדינות רבות באזור כלפי אירופה. קיומן של מעצמות אחרות שיכולות לספק שירותים וסיוע למדינות האזור ושזכות לרוב לפופולריות גבוהה יותר מקשה על האיחוד בחיזוק הקשרים עם מדינות האזור. זאת, כאשר מדינות האזור נוטות לייחס חשיבות גדולה יותר ליחסיהן עם מדינות מפתח באיחוד מאשר למוסדות האיחוד בבריסל. העובדה שאירופה לא משתמשת ב"מקלות" רבים או בעוצמה קשה מהווה אתגר נוסף.

האיחוד האירופי מנסה להשפיע על הסוגיות האסטרטגיות דרך התמקדות בסוגיות "הרכות" המרכיבות אותו, ותוך שימוש בעוצמתו הרכה. הכלים המרכזיים אותם מפעיל האיחוד כוללים מתן תמריצים כלכליים, פיתוח הסכמי סחר, הקמה של פורומים לדיאלוג בנושאים שונים, הובלת תכניות פעולה משותפות עם מדינות האזור, וניתוב המנגנונים הקיימים באיחוד לפעולה גם באזור הים התיכון. צורת פעולה מרכזית בה נקט האיחוד האירופי לאורך שנים הייתה התייחסות למדינות אגן הים התיכון שאינן חברות באיחוד באופן דומה או שוויוני לכאורה, מבחינת מידת העמקת היחסים הכלכליים והאחרים עמן. שיטת פעולה זו לא הניבה תוצאות מיטביות מבחינת האיחוד, דבר אשר גרם לו לנסות לגוון ולייצר שונות מסוימת בפעילותו אל מול מדינות האזור.

4) מדיניות רוסיה באגן הים התיכון

רוסיה רואה עצמה כממשיכת דרכה של ברה"מ בעולם, ונקודת המוצא לתפיסותיה המדיניות היא אימפריאלית במהותה. נקודת מוצא זאת באה יחד עם הבנה כי רוסיה המודרנית חסרה את היכולות הפיננסיות והצבאיות אשר היו לברה"מ בעבר. יציאתה ההדרגתית של ארה"ב מאזור הים התיכון היוותה הזדמנות עבור רוסיה להגביר את נוכחותה ופעילותה בו.

האינטרסים של רוסיה באגן הים התיכון מגוונים. לאורך ההיסטוריה, רוסיה שאפה לשמור מוצא לים התיכון, וזה נכון גם לעת הנוכחית. לרוסיה אינטרסים ביטחוניים וכלכליים השלובים זה בזה. היא מעוניינת לייצר מרחב השפעה ופעילות באגן הים התיכון, אשר יעניק לה מנופי לחץ פוליטיים, הזדמנויות כלכליות, ונכסים ביטחוניים. רוסיה מעוניינת למנוע תחרות בשוק הגז, ונוכחותה במזרח אגן הים התיכון, בסוריה ולבנון, וככל שהיא מצליחה גם בהתקרבותה לתורכיה, משרתת את האינטרס שלה למנוע מאירופה חלופה זולה לגז הרוסי. לשם כך נכנסה רוסיה לסוריה, מיצבה את עצמה כמעצמה הרלבנטית בזירה זו, והפכה את סוריה למרחב השפעה שלה.

מבחינת התפיסה הרוסית, מצרים נתפסת כחלק מאזור הביטחון שלה. רוסיה מוכרת נשק למצרים בהסכמה אמריקאית שבשתיקה. על אף שהמצרים יודעים שרוסיה אינה יכולה לספק לה משענת כלכלית כפי שעושה ארה"ב, על הפרק נמצאת עסקת מכירה של מטוסי קרב רוסים למצרים, שעשויה לאיים על קשרי מצרים-ארה"ב. בינתיים, מפתחת רוסיה אזור סחר חופשי בפורט סעיד, כחלק מרצונה להגביר את נוכחותה באזור. רוסיה פועלת בהצלחה לבסס דריסת רגל גם בקפריסין. על אף היותה של קפריסין חלק מהאיחוד האירופי, נתונה להשפעה אמריקאית ובברית עם ישראל, רוסיה פועלת בהצלחה לקדם הקמת בסיס רוסי באי. בקפריסין נמצאים אוליגרכים רוסים רבים, ורוסיה ידעה להעניק סיוע לקפריסין בעת משבר כלכלי.

בהיבט הפוליטי, הצליחה רוסיה למצב עצמה כמי שיכולה לתווך בסכסוכים אזוריים: בין ישראל וסוריה, בין תורכיה וישראל, בין ישראל והפלסטינים, בין תורכיה וסוריה, ובתוך סוריה בין הארגונים השונים. בפועל, על אף היכולת שלה לשמש כמתווכת, היא לא קידמה תיווך יעיל ואפקטיבי באף אחד מהמקרים הללו. שטף הביקורים של מנהיגי האזור במוסקבה, משמש עבורם עדות לתפקיד הפוליטי שרוסיה הצליחה לבנות לעצמה בשנים האחרונות. על מנת לבסס את נוכחותה באגן הים התיכון, פועלת רוסיה בשטח, תוך הפגנת מחויבות רבה לשליטים הקיימים, גם בצפון אפריקה, בדומה למדיניותה בסוריה. בסודן תמכה רוסיה בהקמת בסיסים שישרתו את כוחותיו של באשיר, בצ'אד פועלת רוסיה להרתיע מהפכנים, וכך גם בלוב.

רוסיה מנצלת היטב את צמצום נוכחותה של ארה"ב באגן הים התיכון, על מנת להרחיב את מוטת השפעתה הפוליטית והכלכלית, תוך שהיא משתמשת בכל האפשרויות העומדות לרשותה ובנוכחותה להפעיל אמצעים שאינם דמוקרטיים (בניגוד לאיחוד האירופי). אף על פי כן, רוסיה מפעילה ומקרינה בעיקר עוצמה רכה, על מנת לזכות ולגייס תמיכה מגורמים מקומיים. פעילותה של רוסיה מתקבלת באזור בצורה חיובית יותר – היא נתפסת כמהימנה יותר וכמעצמה שלא מתכוונת להיעלם, ולכן יש נכונות ורצון להתחשב בנוכחותה ובאינטרסים שלה.

ג. מדיניות ישראל ביחס לפעילות המעצמות באגן הים התיכון

האינטרסים השונים ופעילות המעצמות באגן הים התיכון, הינם מרכיב חשוב בתמונת המצב של האזור. בתוך תמונה זו, צריכה מדינת ישראל להגדיר היטב את האינטרסים שלה, אל מול אלו של המעצמות שפעילות באזור, ולבחון את פעילותה הקיימת והאפשרית.

1) מדיניות ישראל ביחס לפעילות ארה"ב באגן הים התיכון

האינטרס המרכזי של ישראל ביחס לארה"ב הוא לגרום לה להישאר באזור. ישראל צריכה למצוא תמריצים שיבטיחו את המשך המעורבות האמריקאית באגן הים התיכון. מבחינת ישראל, אין עוד שחקן באותה רמה ועם אותם מנופים כמו ארה"ב שיכול לקדם גם את האינטרסים שלה באזור. הקשר עם ארה"ב הוא הקשר הראשון במעלה מבחינת ישראל, ועליה לשמור עליו ולהימנע מפגיעה בו, גם כשהיא מפתחת יחסים עם סין.

האתגר המרכזי העומד בפני ישראל בניסיונותיה להבטיח את המשך נוכחותה של ארה"ב באזור, הוא החלטתה הפנימית של ארה"ב להתכנס בחזרה לגבולותיה ולוותר במידת מה על תפקידה כהגמון שמגדיר את הסדר, הנורמות והביטחון העולמי. גם לאחר שהאמריקאים הוציאו את כוחותיהם מאגן הים התיכון, כוחות נאט"ו עדיין פעילים ונוכחים באזור, וזה חשוב. לישראל עדיפה נוכחות ושליטה של נאט"ו על פני מעורבות רבה יותר של רוסיה, אשר עמה אין לישראל שותפות ערכית. העובדה שקפריסין אינה חלק מנאט"ו ושתורכיה אינה חלק מהאיחוד האירופי, משפיעה במידה מסוימת על תפקוד נאט"ו באזור. התורכים למשל מונעים מנאט"ו לשתף פעולה באופן מלא עם האיחוד האירופי. פתרון מדיני לסכסוך המתמשך בקפריסין עשוי לשפר באחת את הביטחון האזורי, וזהו אינטרס ישראלי מובהק שיימצא. במהלך השנים האחרונות, נוכחנו לראות כי ישראל יכולה לקיים קשרים חיוביים עם קפריסין ועם תורכיה בה בעת. ייתכן שבנסיבות מסוימות, ישראל יכולה למלא תפקיד חיובי גם בקידום תהליך השלום בקפריסין.

על ישראל לראות היכן היא יכולה לשרת את האינטרסים האמריקאים באגן הים התיכון. למשל, אם ישראל תשתף פעולה עם מאמצי התיווך בינה ובין לבנון שמובילים האמריקאים, ותעניק לאמריקאים הצלחה פוליטית משמעותית, זה ישרת את האינטרס הישראלי, הן במציאת פתרון לסכסוך הגבול המקומי והן בריצוי האמריקאים. ייתכן שגם בסוריה יש הזדמנויות עבור ישראל להמשיך ולחבר את ארה"ב לנעשה באזור, דרך שיתוף פעולה בקידום אינטרסים משותפים, הכוללים את הגבלת הפעילות וההתחזקות הפוליטית של איראן ורוסיה במרחב. הישג מדיני נוסף אותו ארה"ב יכולה להשיג באגן הים התיכון, תוך שיתוף פעולה עם הגורמים המקומיים באזור, טמון בפיתוח מאגר הגז שלחופי עזה. מדובר על מאגר של כ-30 BCM, אשר דעות המומחים חלוקות לגבי הכדאיות הכלכלית של פיתוחו. אולם, אם האמריקאים יובילו מהלך של פיתוח המאגר לטובת שיפור החיים בעזה, תוך קידום הפיוס הפנים-פלסטיני והסכמה על המנגנון לניהול המאגר, זה יכול להוות צעד משמעותי חשוב מבחינת ישראל, והישג אמריקאי לא מבוטל באזור.

על ישראל לפעול בווינינגטון כמליצת יושר ושתדלנית של הברית המשולשת בין ישראל, יוון וקפריסין. תמיכה אמריקאית בברית המשולשת ומודעות גוברת בווינינגטון לפוטנציאל החיובי שלה, תחזק את הברית. תרומתה של ישראל לחיזוק מעורבותה של ארה"ב בברית, תחזק את מעמדה היא בתוך הברית. פעילות זו לא צריכה להישאר מוגבלת לברית המשולשת, וישראל יכולה וצריכה לפעול לחיזוק תפיסה אמריקאית המכירה בערך של שיתוף הפעולה הצומח במזרח אגן הים התיכון ותהליכי המיסוד שהאזור עובר. באופן דומה, גם ההצגה של הברית האסטרטגית בין ישראל ומצרים כברית חזקה ומתואמת יכולה לשדר לאמריקאים שהיא יכולה להצטרף וליהנות מהיחסים היציבים בין המדינות תוך כדי לקיחת סיכון מועט. התמיכה האמריקאית ביציבותה ועוצמתה של מצרים היא אינטרס ישראלי, וטוב לישראל להמשיך לפעול בקרב הממשל האמריקאי לשכנעו כי יתמוך בשכנה מדרום. על ישראל להביא לאזור מעצבי דעת קהל אמריקאים, ולחשוף בפניהם את המתרחש במזרח אגן הים התיכון. שימת דגש על מרכיב האנרגיה האזורי עשויה לרתום גורמים נוספים בארה"ב לגלות עניין במתרחש באזור. כניסת חברות אנרגיה אמריקאיות גדולות יותר מאשר נובל אנרג'י לאזור כמו שברון, תביא להתעניינות והשקעה פוליטית רבה יותר.

אגן הים התיכון מעניק לישראל כלי חשוב בניסיון לשמור או לשחזר את התמיכה הדו-מפלגתית בארה"ב. ממשלת ישראל בראשות נתניהו והמפלגה הרפובליקאית בראשות טראמפ פעלו באופן אינטנסיבי לצבוע את ישראל כמדינה "רפובליקאית". הדגשה של ישראל כי היא חלק מהים התיכון ומשותפות אזורית בה חברות גם מצרים, יוון וקפריסין, מעניקה למפלגה הדמוקרטית נקודת חיבור חיובית לישראל. באגן הים התיכון, מדיניותה של ישראל ומערך הבריתות ושיתופי הפעולה שלה מאפשרים לדמוקרטים ולרפובליקאים כאחד לתמוך בישראל ולהתייחס אליה בחיוב.

2) מדיניות ישראל כלפי פעילות סין באגן הים התיכון

לישראל יש אינטרס ליהנות מההשקעה הסינית באזור, מפתחות השוק הסיני למשק הישראלי ומשיתוף פעולה כלכלי בין המדינות, כל זאת מבלי למשכן נכסים לאומיים אסטרטגיים בידיים זרות, מבלי לחשוש מריגול תעשייתי סיני, ומבלי לפגוע ביחסים האסטרטגיים עם ארה"ב.

ישראל וסין מקיימות אחת לשנה ועידה משותפת לחדשנות, המשמשת כמסגרת המרכזית לניהול היחסים בין הממשלות. ההשקעות הסיניות במשק הישראלי מגוונות. סין השקיעה בתשתיות דוגמת מנהרות הכרמל, רכבות ונמלים. היא משקיעה בידע וטכנולוגיה דרך קרנות הון סיכון. היא מקדמת שיתוף פעולה טכנולוגי בין הטכניון ובין מחוזות שונים בסין, ומשקיעה במחקר ופיתוח משותף. סין גם ניסתה להיכנס לשוק הביטוח והפיננסיים, אך לבסוף לא קיבלה לכך אישור. בכל הקשור לייצוא הישראלי לסין, המשק הסיני כמעט אינו רלבנטי עבור ישראל, כאשר 80 אחוזים מהייצוא הישראלי לסין נשען על שתי חברות גדולות, שאחת מהן היא אינטל ישראל המעבירה טובין לאינטל סין, וזה נרשם בסעיף ייצוא. בנוסף לקשרים הכלכליים, יש לישראל נספח צבאי בסין.

בישראל קיים ויכוח לגבי ההשקעות הסיניות במשק הישראלי. מצד אחד, קיים החשש מזליגת טכנולוגיה וידע מחוץ לגבולות ישראל ואיבוד יתרון איכותי קיים לישראל, והחשש משליטה בחברות תשתיות מרכזיות. מצד שני, פעילויות סיניות בהקמת תשתיות (ללא הפעלתן), בניגוד לשליטה או פרויקטים של ניהול זמני (Build-Operate-Transfer), נתפסים כהזדמנות כלכלית מוצלחת, ומבוצעים פעמים רבות עקב עלויותיהם התחרותיות והזולות יותר. ניתן לראות ממקומות אחרים בעולם שהסינים רואים בפרויקטים אלו מהלך כלכלי גרידא, והם עוזבים את המקום וממשיכים הלאה לפרויקט הבא עם סיומם.

לישראל אין מדיניות רשמית אחידה ביחס לפעילות הסינית באזור. רכישת תנובה על ידי הסינים היוותה נקודת זמן ראשונה בה החלו הדיונים על הקמת מנגנון פיקוח על השקעות זרות, אולם לא הוקם מנגנון שפעל בצורה מסודרת עד כה. ההשקעה הסינית בנמל בחיפה, וההתנגדות הפומבית לה מצד אלה שחוששים מפגיעה ביטחונית, לצד ביקורת מצד גורמי ממשל בארה"ב על המהלך, הביאו את המל"ל והקבינט לדון באופן נמרץ יותר בהקמת מנגנון פיקוח על השקעות זרות. בינתיים, ויכוחים בין המשרדים והגופים הממשלתיים השונים מונעים הסכמה והפעלה מסודרת של מנגנון שכזה.

על ישראל לגבש מדיניות ברורה לגבי ההשקעות הסיניות בישראל בכלל ובנכסים הרלבנטיים לאגן הים התיכון בפרט, ולפעול לאורה. ככל שיהיו לסינים אינטרסים כלכליים משמעותיים, גם מגבלות פוליטיות-ביטחוניות לא ימנעו מהם לשתף פעולה עם ישראל במיזמי ההזדמנויות הכלכליות. על ישראל לבחון היכן האינטרסים שלה ושל סין הולמים זה את זה במזרח אגן הים התיכון, ולפעול יחד היכן שניתן כדי לקדם זאת. על ישראל להוביל דיון במערך הבריתות – בוודאי עם קפריסין ויוון, אך גם עם מצרים – בנוגע לפעילות סין במרחב, במטרה לברר במשותף היכן יש מקום לשתף פעולה במישור הכלכלי והפוליטי, והיכן יש מקום להתנגד או להגביל פעילות מסוימת המאיימת על האינטרסים של הבריתות.

3) מדיניות ישראל כלפי פעילות האיחוד האירופי באגן הים התיכון

לישראל יש אינטרס לחזק, להעמיק ולהרחיב את הקשרים עם האיחוד האירופי; לזכות בהכרה אירופית בזהותה; להשתייך במידה זו או אחרת לאירופה; וליהנות ממה שיש לאירופה להציע לישראל במגוון תחומי החיים. אירופה מהווה את השוק הפוטנציאלי הרלבנטי ביותר לייצוא הגז ממזרח אגן הים התיכון, ולישראל יש אינטרס כי האיחוד האירופי ישקיע בבחינת החלופות השונות, ויהיה שותף לקידום מערך הבריתות האזורי, תהליכי היציבות האזוריים, ותהליכי הפיתוח האזוריים.

יש כמובן להבחין בין מדיניות האיחוד האירופי ומדיניותן של מדינות אירופה השונות, אשר לא תמיד באות בהלימה זו לזו. המדיניות האירופית כורכת בין המשך הכיבוש ויחסי ישראל-אירופה, ומקשה על הרחבת והעמקת הקשרים. הקושי של ישראל לקבל ביקורת בנוגע למדיניותה בשטחים מאפיל על

היחסים ומדרדר אותם. לפיכך, ממשלת ישראל מציינת את האיחוד האירופי כאויב וכיריב לישראל, על אף הקשרים המסועפים, והיותו של האיחוד העורף הכלכלי הרחב ביותר עבור ישראל ומשענת ביטחונית מרכזית.

על מנת להימנע מביקורת אירופית על המדיניות בשטחים, פועלת ישראל בגלוי ובמוצהר להגביר את הפיצול בין מדינות האיחוד האירופי, להחליש את האיחוד, ולהיעזר בקשריה עם מדינות שונות על מנת שיבלמו החלטות שאינן נוחות לה. הדבר אינו מוגבל רק לנושא הפלסטיני. לדוגמה, בנוגע להסכם הגרעין עם איראן, האיחוד האירופי תופס את מדיניות ישראל כאחת שבאה לפגוע בהישגים שהצליחה אירופה להביא. עקב הקושי בהתנהלות מול האיחוד, מבססת ישראל את יחסיה עם אירופה על קשרים עם המדינות עצמן. חלק מהמדינות, בראשן צרפת, עומדות על הקשר בין הסכסוך המתמשך עם הפלסטינים והיחסים עם ישראל, גם במסגרת המדינית.

על ישראל להגדיר את האינטרסים והעמדות שלה בנוגע לקשרים הרצויים עם האיחוד האירופי, ולגבש מדיניות בהתאם. המסגרת של אגן הים התיכון יכולה לאפשר לישראל נקודת כניסה גיאוגרפית, אבל גם זהותית, לאיחוד האירופי. כניסה של ישראל למשא ומתן עם הפלסטינים, תסייע לאיחוד האירופי ולישראל להתגבר על המכשול המרכזי בפני הידוק יחסיהם, והסכם שלום עתידי יאפשר לממש את ההצעה האירופית לכוון עם ישראל (ועם המדינה הפלסטינית העתידית) "שותפות מועדפת מיוחדת".

האיחוד האירופי עובר תהליך של גיבוש מערך חוץ, מוסדות ותרבות לניהול מדיניות-החוץ שלו. תרבות חדשה הולכת ונבנית במסדרונות הפוליטיים באירופה – וזהו השלב בו ישראל צריכה להשתלב, להיות נוכחת בדיונים, לשתף פעולה עם ההתלבטויות והיצירה, ולרקום את קשרי הידידות שעל בסיסם יבנו שיתופי הפעולה העתידיים. על ישראל להכיר טוב יותר את המנגנון האירופי, ללמוד כיצד לעבוד בצורה אפקטיבית יותר בבריסל ולהגביר את הנוכחות שלה שם.

המחויבות האירופית לישראל, אשר נשענת במידה רבה על הזיכרון ההיסטורי של השואה, עשויה להשתנות ככל שהמרחק מהשואה גדל והדורות מתחלפים. כאשר ישראל מתחברת לכוחות פופוליסטיים וגזעניים באירופה היוצאים נגד הלקח האוניברסלי של השואה, היא שוחקת את המחויבות האירופית כלפיה כלקח ייחודי המחייב את אירופה לערוב לביטחונה וקיומה של מדינת ישראל, והיא פוגעת גם בקהילות היהודיות החיות באירופה. על ישראל לשנות כיוון ולנסח מדיניות ארוכת-טווח, המתחברת לאירופה דרך המסרים האוניברסליים שצמחו על רקע השואה ושעליהם מבוסס הפרויקט האירופי. קיומם של מוסדות וארגונים אזוריים באגן הים התיכון, אותם מוביל אליהם שותף האיחוד האירופי, טומן בחובו הזדמנות עבור ישראל לביסוס קשר חיובי עם אירופה, שאינו בהכרח בילטרלי. ארגונים ומוסדות אלו, ככל שהם גם מקדמים זהות ים תיכונית, עשויים להוות עבור ישראל כלי לשיפור שיתוף הפעולה והקשר החיובי עם האיחוד האירופי.

(4) מדיניות ישראל כלפי פעילות רוסיה באגן הים התיכון

היחסים בין ישראל ורוסיה מתבססים על שיקולי אינטרסים קרים, כאשר המדיניות הישראלית מאופיינת בהבנה כי רוסיה אינה מדינה שניתן להתעלם מנוכחותה והשפעתה הגוברת באזור (בדומה לסין), וכי היא פועלת בהתאם לאינטרסים שלה ללא סנטימנטים. הנגזרת של הבנה זו היא מדיניות ישראלית פרגמטית בהתאם לעיקרון של כבדהו וחשדהו. יחד עם זאת, חסרה לישראל מדיניות ואסטרטגיה סדורה כלפי פעילותה של רוסיה במרחב.

עבור ממשלת נתניהו, בזירה הרוסית חשובה מראית העין של הישגיות ישראלית תוך הימנעות מלחץ, ופוטין מבין זאת ואינו נרתע מלספק זאת. נתניהו מנסה להציג הישגיות מול רוסיה על ידי קיום פגישות עם פוטין ואירוח מפגש יועצי הביטחון הלאומי הרוסי והאמריקאי בישראל. הקשרים האישיים בין נתניהו ופוטין מוצגים כטובים, אולם זה לא מתורגם לדרגי העבודה וברמת התוכן – לא במשרד החוץ ולא במשרד הביטחון. משרד הביטחון הרוסי ביקורתית כלפי ישראל, ועל רקע הפלת המטוס הרוסי בשמי

סוריה, הוביל קמפיין אנטי-ישראלי נרחב. ישראל בחרה לא להגיב ולהכיל את הקמפיין, כל זאת כדי להימנע מהסלמה ביחסים.

האינטרסים של רוסיה וישראל נפגשים במספר מקומות, וסותרים או מתחרים במקומות אחרים. בסוריה למשל, ישראל מעוניינת שארה"ב תהיה מעורבת יותר, אך מבינה שיש הכרח לתאם את פעילותה עם המעצמה הרלבנטית, במקרה הזה – רוסיה. רוסיה ואיראן החזיקו באינטרס דומה בכל הקשור להישארותו של משטר אסד, אך הן חלוקות בכל הקשור לאופי המשטר שיתגבש בהמשך. למרות חילוקי הדעות הברורים בנושא איראן וסוריה, מנסות ישראל ורוסיה להיות בקשר יותר הדוק ומתואם. זה בא לידי ביטוי במפגשים משותפים בין ועדות חוץ וביטחון ובשיחות קבועות בדרג המנהיגים ובדרגים המקצועיים של גורמי ביטחון וממשל. חברי הכנסת לעומת זאת אינם בקיאים בנושא, ואינם שותפים ביצירת וניהול הקשר עם הרוסים. הרקע שניתן לחברי כנסת המשתתפים בשיחות עם מקביליהם הרוסים אינו מספק, אין להם ניסיון בעבודה מסוג זה, ואין בידם את המידע הרלבנטי לניהול דיונים רציניים בנושא.

במצרים, האינטרס הישראלי והרוסי נפגשים. ההתחזקות הכלכלית של מצרים ויציבותה חשובות מאוד לישראל. העובדה שרוסיה מקדמת בנייה של אזור סחר חופשי במצרים, שיתרום לכלכלה המצרית וליציבות, הולמת גם את האינטרס הישראלי. הרוסים פועלים גם בקפריסין, ומקימים שם בסיס צבאי. גם ישראל פועלת בקפריסין, ומחזקת את שיתוף הפעולה הצבאי עם קפריסין. בינתיים הפעילות של שתי המדינות בקפריסין לא מפריעה זו לזו. מעורבותה של רוסיה בלבנון מאידך, מפריעה לישראל הואיל והיא יכולה לחבל במאמצי התיווך האמריקאים בין ישראל ולבנון. בזירה הפלסטינית, הרוסים מפעילים בעיקר עוצמה רכה ומנסים לבסס את ההכרה כי הם יכולים לתווך בין הצדדים לאור הקשר שלהם עם כל הצדדים והפלגים, אך הם אינם משקיעים משאבים רבים בסיוע לפלסטינים. ככלל, השקעות רוסיות באגן הים התיכון שתורמות ליציבות כלכלית ופוליטית הן אינטרס ישראלי מובהק, לפחות כל עוד הן לא מסכנות את הברית עם האמריקאים ואת מעורבות ארה"ב.

רוסיה אינה מכירה בחיזבאללה ובחמאס כארגוני טרור למרות מאמצי ישראל בנושא (זאת, בשונה מההכרה הרוסית בארגון האחים המוסלמים במצרים כארגון טרור, עוד לפני עלייתו של מורסי לשלטון). העובדה שאזרחים רוסיים נרצחו בפיוגים מבית היוצר של החמאס (למשל בדולפינריום) לא שינתה עובדה זו מבחינת הרוסים. ישראל אינה לוחצת על רוסיה במקרה זה, ואינה לוחצת על רוסיה גם בנושאי ההצבעות באו"ם, היחס לאנטישמיות, אירוח מנהיגי החמאס ועוד. כלפי מדינות אירופה למשל, ישראל אינה מוותרת, אולם כאשר זה מגיע לרוסיה, ישראל עושה הנחות ומסבירה לעצמה שמדובר במשטר בעל גישה שונה המחויב לבעלי ברית שונים, ולכן אין ציפייה כי רוסיה תשנה את מדיניותה בנושא.

רוסיה פעילה מאוד בחברה הערבית בישראל – מפעילה קבוצות ידידות, קונסול כבוד, מעניקה מלגות, משקיעה בפרסום בנוגע לתפקיד רוסיה בתחייה התרבותית הערבית, מקיימת קשרים אישיים בין אזרחים רוסיים וערבים, ועסוקה בהקרנת עוצמתה הרכה. עובדה זו עשויה לתרום למאמצי תיווך בין החברה היהודית בישראל, בה קיים אחוז ניכר של יוצאי ברה"מ, לבין החברה הערבית בישראל ובמדינות השכנות לה (בסוריה, מצרים ובקרב הפלסטינים) אשר לרוסיה קשרים עמה. אולם, אזרחי ישראל יוצאי ברה"מ לא בהכרח חשים קירבה אידיאולוגית לפעילות רוסיה באזור, ולא נראה שלרוסיה יש אינטרס לקדם קשרים אזרחיים שכאלו. על ישראל לזכור כי רוסיה משרתת בראש ובראשונה את האינטרס הרוסי, וכי אין לישראל מנופי לחץ משמעותיים עליה. לכן, על ישראל להמשיך ולנסח את מדיניותה מתוך תפיסה זהירה, הנשענת על שיקולי אינטרסים קרים.

על ישראל לגבש אסטרטגיה ביחס לפעילותה של רוסיה במרחב. נכון לעת זו אין לישראל מדיניות ברורה בנושא, ומוסדות השלטון בישראל נעדרים ידע, מידע ומומחיות בגיבוש צעדים מושכלים אל מול רוסיה. ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, שאמונה על פיקוח עבודת הממשלה בנושאי החוץ, אינה דנה כלל במדיניות ישראל כלפי רוסיה. על ישראל לצבור יותר ידע, להפנות יותר משאבים, ולהוביל דיונים רציניים ומתמשכים בהבנת הפעילות הרוסית במרחב, לחבר בין שלל הצעדים הרוסיים באפריקה,

במזרח התיכון ובאגן הים התיכון, ולבחון אותם כמקשה אחת של מדיניות רוסית. בנקודות המרכזיות עבור ישראל, עליה ללחוץ ולדרוש לחולל שינוי במדיניות הרוסית. בכל הקשור למאבק בטרור, למשל, יכולה ישראל להתעקש ולהבהיר לרוסיה כי שם האינטרסים של שתי המדינות נפגשים. זה נכון גם ביחס למאבק באנטישמיות. העברת הדין בנושאים אלו למישור הציבורי יכולה לסייע בהפעלת לחץ מסוים על הרוסים.

ישראל יכולה וצריכה לנצל את האינטרס הישראלי-רוסי המשותף ביציבות הכלכלה המצרית ופיתוחה, ולעודד הקמת אזורי תעשייה מועדפים (QIZ) של ישראל-מצרים-רוסיה, בדומה לאלו שהוקמו בעבר באזור עם ארה"ב. יחד עם זאת, התמיכה שהרוסים מעניקים למצרים בפיתוח תחנת כוח גרעינית, אשר תכלול גם הכשרה של מדעני גרעין מצריים, צריכה להדאיג את ישראל. אמנם לישראל קשה להפעיל לחץ ישיר על הרוסים בנקודה זו, אך היא יכולה לפעול דווקא מול המצרים אשר מנסים ליהנות משני העולמות, ולהבהיר למצרים שעליה לבחור בין הציר הרוסי לאמריקאי. עדיף לישראל לשמור את הרוסים מחוץ לברית המשולשת עם קפריסין ויוון, מחוץ ל-EMGF (אך עד כה לא גיבשה ישראל מדיניות בנושא) ומחוץ למשא ומתן על הגבול הימי עם לבנון. עליה לקדם תהליכים אלו דווקא תחת המטרייה האמריקאית והאירופית. ביחסים הבילטרליים עם קפריסין, על ישראל לקבל את הנוכחות הרוסית באי, ולהבין כי קפריסין נשענת במידה לא מועטה גם על הנוכחות הרוסית.

ככלל, ישראל צריכה לחפוץ בהצלחת המעורבות הרוסית בים התיכון במקומות שזה משרת את האינטרסים שלה, בעיקר בייצוב כלכלי של מצרים, ככוח מרסן של פעילות איראן והחיזבאללה בסוריה, ואולי גם בסודאן ככוח שמסייע במניעת קריסת המשטר וריסון מלחמת האזרחים.

ד. תובנות מסכמות

אגן הים התיכון מהווה אחת מזירות המאבק העולמיות בין המעצמות. קיים בו מאבק בין המעצמות על שליטה בנתיבי הסחר, על שליטה במקורות האנרגיה ונתיבי האספקה שלה, ועל מרחב ההשפעה הפוליטי, הביטחוני והזהותי. המעצמות משתמשות בעוצמה רכה ככלי המרכזי במאבק ביניהן באזור, ובניסיון לממש את האינטרסים שלהן בו. זה בא לידי ביטוי בהשקעה בתשתיות, במימון תכניות פיתוח, בפעילות של חברות פרטיות (או חצי-פרטיות), ובהקרנה של ערכים וניסיונות לחזק את ההזדהות הערכית.

באופן פרדוקסלי, המאבק בין המעצמות מעניק לשחקנים האזוריים עוצמה ומנופי לחץ מסוימים על המעצמות. השחקנים האזוריים אינם מחויבים באופן מוחלט למעצמה אחת, נמצאים למעשה בקשר עם כולן, ומשתמשים בעובדה זו כדי למקסם את הרווחים שהם יכולים להשיג מתמיכת המעצמות השונות. מה שנכון למדינות באזור, נכון גם לגבי הבריתות והמוסדות המתפתחים באגן הים התיכון, אשר טוב יהיה אם יישארו "בלתי מזוהים" ולא מחויבים למעצמה זו או אחרת, אלא יהיו בקשר עם כולן.

האיזון בין המעצמות הוא משחק עדין, אשר יש לו גבולות, ולא ניתן להגזים בחשיבותו. דוגמה מייצגת לכך היא הצורך של ישראל להגביל את יחסיה עם סין בהתאם ללחץ אמריקאי. על מנת לפעול בחוכמה ורגישות, על ישראל (ויתר השחקנים האזוריים) להבין היטב את האינטרסים המרכזיים של המעצמות השונות, להגדיר היטב את האינטרסים שלה עצמה והעקרונות המנחים להתנהלותה במרחב, ולנסח את מדיניותה בהתאם, תוך שקלול פעילות כל מעצמה במרחב וההשלכות של המאבק בין המעצמות.

פרק 3: ישראל והסכסוכים במזרח אגן הים התיכון

א. מבוא

האינטרסים של ישראל במזרח אגן הים התיכון מאופיינים בשאיפה ליציבות, למימוש רווחים ממצבורי הגז, ולשיתוף פעולה אזורי בים התיכון. שאיפות אלו קשורות, תלויות ונגזרות במידה רבה מקיומם ואופיים של הסכסוכים באזור. על מעצבי המדיניות בישראל להכיר היטב את מערך הסכסוכים האזורי, ולנווט ברגישות את פעילותה של ישראל כך שלא תעמיק את הסכסוכים הקיימים, תהפוך לכלי משחק בידי שחקנים אחרים, או תפגע בבעלות בריתה. ישראל יכולה לנצל את היותה גורם אזורי מייצב ובעלת ניסיון בניהול סכסוכים, כדי לסייע בהורדת מתחים, פירוק התנגדויות ובניית שיתופי פעולה.

ב. מאפייני הסכסוכים במזרח אגן הים התיכון

1) ריבוי סכסוכים וריבוי שחקנים - לצד שיתופי פעולה רבים הצומחים באגן הים התיכון, מתנהלים באזור גם סכסוכים רבים – חלקם מתמשכים, חלקם חדשים באופן יחסי, חלקם אלימים וחלקם דיפלומטים-כלכליים. הסכסוכים הבולטים הם אלה שבין תורכיה ויוון וקפריסין, הישראלים והפלסטינים, תורכיה ומצרים, ישראל ולבנון, מלחמת האזרחים בסוריה, והמלחמה מרובת השחקנים בלוב. נוסף על ריבוי הסכסוכים קיימת זיקה וזליגה בין הסכסוכים השונים (לוחמים, נשק, אינטרסים ובריתות). אחד המאפיינים המרכזיים של סכסוכים אלו הוא ריבוי השחקנים שלוקחים בהם חלק. מלבד הצדדים הישירים שנמצאים במחלוקת, מעורבים בהם גם קבוצות מקומיות, מדינות אחרות מהאזור, המעצמות העולמיות וחברות אנרגיה גלובליות.

2) תורכיה מול האזור - תורכיה מצאה עצמה מבודדת במידה רבה במזרח אגן הים התיכון. יש לה סכסוכים עם יוון על סימון קווי הגבול הימיים, וסכסוך עם קפריסין על סימון המים הכלכליים כמו גם הסכסוך המתמשך בצפון קפריסין. היא מסוכסכת עם מצרים על רקע אידיאולוגי ומתחרה בה כמרכז אנרגיה אזורי, והמתיחות עם ישראל הלכה וגברה ככל שהסיכוי לקידום צינור הולכת גז מישראל לתורכיה ירד, ויחסי ישראל עם מצרים, קפריסין ויוון הלכו והתחזקו. בנוסף, תורכיה התערבה במלחמת האזרחים בסוריה, שם היא נאבקה בעיקר בכוחות הכורדים, והתערבה במלחמת האזרחים בלוב, שם היא נלחמת לצידו של משטר סראג' בטריפולי. היא אף חתמה עמו על הסכם סימון גבולות ימיים המבטל את תביעת זכויות המים הכלכליים של יוון, ועוררה בכך התנגדות רבה מצד שאר המדינות באזור. בידודה בא לידי ביטוי גם בהיעדרה מה-EMGF. על מנת לצאת מהבידוד ולחזק את מעמדה האזורי, מפעילה תורכיה מדיניות אסרטיבית, תחת אסטרטגיה בשם "המולדת הכחולה", ומנצלת את עוצמתה הימית ונכונותה להפעיל כוח צבאי על מנת לאלץ את השחקנים האחרים להתייחס לקיומה ולהתחשב באינטרסים שלה באזור. במצב עניינים שכזה, נדמה שפתיחה מחדש של תהליך השלום בצפון קפריסין אינה עומדת על הפרק בזמן הקרוב.

3) סוריה ולבנון - מדינות אלו הן מוקד של אי-יציבות אזורית, ומהוות מרחב השפעה של איראן. סוריה כשלה לתוך מלחמת אזרחים בה לוקחות חלק גם איראן, רוסיה ותורכיה, לצד כוחות נוספים מהאזור. תנועת הפליטים הפנימית והאזורית בעקבות המלחמה מערערת את היציבות מעבר לגבולותיה. בלבנון, נדמה שארגון החזבאללה פועל לשרת את האינטרסים של איראן, יותר מאשר את אלו של לבנון. ככלל, איראן משקיעה מאמצים רבים להפוך את שטחי סוריה ולבנון לגשר יבשתי בינה ובין הים התיכון. ללבנון סכסוכי גבול יבשתי וימי עם ישראל.

4) האנרגיה כמקור לשיתופי פעולה ולסכסוכים - מרכיב חשוב בשיתופי הפעולה בין ישראל, מצרים, קפריסין ויוון הוא הגז הטבעי שהתגלה במימי הים התיכון. בעבר הלא רחוק, גם שיפור היחסים בין ישראל ותורכיה נשען על הפוטנציאל לשיתוף פעולה בתחום האנרגיה. דוגמה בולטת לתרומת האנרגיה

לקידום שיתופי פעולה ניתן לזהות בהקמת ה-EMGF בקהיר בתחילת 2019. דוגמה נוספת היא הסכמי ייצוא הגז שנחתמו בין ישראל ומצרים, ובין ישראל וירדן. יחד עם זאת, המרכיב האנרגטי נמצא גם בליבם של סכסוכים רבים. הוא מרכיב מרכזי בסכסוכים בין תורכיה ויוון וקפריסין על סימון הגבולות הימיים, הוא מרכיב נוסף בתחרות בין תורכיה ומצרים על הפיכתן למרכז אנרגיה אזורי, והוא מרכיב מאוד בסכסוך בלוב, שם שחקנים מקומיים, אזוריים ומעצמות רבים על גישה למקורות הנפט במדינה.

5) מאזן הכוחות והמאבק הגלובלי באים לידי ביטוי במזרח הים התיכון - בחירתה של ארה"ב לצמצם את נוכחותה באזור אגן הים התיכון, אשר מתבטאת בין היתר בצמצום הנוכחות של הצי השישי, מייצרת ואקום אליו נכנסים שחקנים אחרים. רוסיה נהנית מנסיגתה של ארה"ב ומרחיבה את פעילותה והשפעתה באזור, וכך גם הצי התורכי שזוכה לחופש פעולה רב יותר. נסיגתה של ארה"ב מהאזור, מלווה בהתרחקות בין ארה"ב ותורכיה, מתיחות מתמשכת וגדלה בין תורכיה ונאט"ו, והתקרבות בין תורכיה ורוסיה. הדבר בולט בעסקאות נשק שמקדמת תורכיה ובשאלת המעורבות שלה בפרויקטים ביטחוניים של נאט"ו. בלוב, מאידך, תורכיה ורוסיה נמצאות משני עבריו השונים של המתרס. הסכסוכים באגן הים התיכון מאתגרים את הקונצנזוס האירופי. למדינות אירופיות שונות יש אינטרסים שונים בנוגע לסכסוכים באגן הים התיכון. צרפת, למשל, מחזיקה באינטרסים המנוגדים לאיטליה בזירה הלוברית ומול תורכיה. לעומת זאת, גרמניה, לאור מרכזיותה באיחוד האירופי וקשריה עם תורכיה, מובילה מהלכים של גישור בין תורכיה ויוון וקפריסין.

ג. האינטרסים והמדיניות של ישראל ביחס לסכסוכים באזור

1) ישראל כמדינה מייצבת באגן הים התיכון - האינטרס הישראלי הוא שמזרח אגן הים התיכון יתבסס כאזור יציב של שיתופי פעולה. לכן, היכן שישראל יכולה לסייע ביישוב סכסוכים ובתיווך בין ניצים, עליה לעשות זאת תוך הישענות על הניסיון שצברה מהסכסוכים בהם היא עצמה מעורבת. עליה לגוון את מערכות היחסים שלה באזור, לייצר קשרים עם כמה שיותר שחקנים ולהרחיב את תחומי שיתופי הפעולה. על ישראל גם לשתף פעולה עם ארגונים ומוסדות אזוריים – ברמה הממשלתית והחברה האזרחית – לסייע בקידום ולעודד את הפיכתם לכמה שיותר מכלילים.

2) ישראל אינה ניטראלית ועליה לעמוד לצד בעלות בריתה הקרובות יותר - בניהול המערכה מול מלחמת האזרחים בסוריה, התבססות איראן במרחב ואי-היציבות בלבנון, אחד הנכסים של ישראל הוא היכולת לקיים שיח ודיאלוג עם הרוסים ועם הסינים, אשר מעמיקים את מעורבותם במדינות אלו ושמהווים גורמים שעל ישראל לגייס לטובת שמירה על האינטרסים שלה. על ישראל לשאוף ולשפר גם את יחסיה עם תורכיה, וזאת מבלי לפגוע באינטרסים של בנות בריתה העיקריות באזור – קפריסין, יוון ומצרים. כך, לצד הרצון לשמור על מדיניות לא-אקסקלוסיבית ולהתרחק מהסכסוכים ככל שהיא יכולה, על ישראל לעמוד לצד בעלות בריתה הקרובות, ולדאוג לאינטרסים שלה בסבך הסכסוכים. עליה לתמוך במצרים אשר חשובה לה מבחינה אסטרטגית, ולתמוך ביוון וקפריסין עמן היא מתחזקת ומפתחת מערכת יחסים קרובה. אסור לישראל לקבל את המהלך התורכי לסימון גבול ימי משותף עם לוב.

3) המשך ניצול מרכיב האנרגיה לקידום שיתוף פעולה אזורי - הפוטנציאל הגלום במצבורי הגז הטבעי שבמימיה הכלכליים של ישראל הולך ופוחת נוכח משבר האנרגיה, תנאי השוק והחלופות הקיימות. ישראל נמצאת היום בעודף כושר הפקה לשוק המקומי, וכניסתם של מאגרי תנין וכריש לשוק, שנדחתה כרגע לרבעון האחרון של 2021, מטילים ספק נוסף בנוגע לכדאיות הכלכלית של הקידוחים. בה בעת, הדבר מעניק הזדמנויות נוספות לייצוא הגז. גם סימני השאלה סביב כדאיות צינור הולכת הגז מישראל לאירופה (צינור EastMed) הולכים ומצטברים. אולם, בינתיים על ישראל להמשיך ולהחזיק ברעיון צינור הגז, כערוץ אשר מחזק את הקשרים עם קפריסין ויוון, וייתכן שגם איטליה. ה-EMGF סובל אף הוא ממשבר הקורונה ומשבר האנרגיה הנלווה לו, אך הוא ממשיך להחזיק בפוטנציאל גדול לחיזוק שיתופי הפעולה האזוריים. על ישראל לפעול שהפורום יתרחב ויכלול גם את שרי החוץ של המדינות המשתתפות, ולא רק את שרי האנרגיה שלהן, ויעסוק בכלל נושאי האנרגיה (ולא רק בגז טבעי), תוך

דגש על אנרגיה מתחדשת. ובכל מקרה, על ישראל להיערך למעבר לאנרגיה מתחדשת ולנצל את מאגרי הגז שלה לטובת ייצוא של מוצרים מתקדמים (למשל, מימן).

4 גיוס כוחות מייצבים מחוץ לאזור - אחד הנכסים המרכזיים שעומד לרשותה של ישראל הוא היחסים המיוחדים שלה עם ארה"ב. יחסים אלה מעצימים את כוחה האזורי של ישראל, והיא יכולה בעזרתם לסייע לבעלות בריתה באזור. על ישראל לעודד את ארה"ב להישאר נוכחת באזור. לשם כך, עליה לטפח את הקשר הדו-מפלגתי עם ארה"ב, בייחוד לאחר שבינואר 2021 נכנס לבית הלבן נשיא דמוקרטי. שחקניות נוספות עמן צריכה ישראל לעבוד בשיתוף פעולה באזור הן צרפת, אשר עומדת לצידן של יוון וקפריסין מול תורכיה, וגרמניה שמסוגלת להוביל לדיאלוג אזורי ולהביא להסכמות. ניתן ורצוי לשתף פעולה עם גורמים בינלאומיים נוספים שפועלים לייצב את האזור, או שיש להם פוטנציאל לעשות כן.

פרק 4: ישראל ואנרגיה בים התיכון

א. מבוא

ישראל בונה באגן הים התיכון שכונה אלטרנטיבית למזרח התיכון, הבנויה על אסדות גז. זו אמנם קהילה שלא מספקת לישראל תשובה לעוגנים הביטחוניים שהיא צריכה במזרח התיכון, אך מאפשרת לקדם קשרים אזוריים וכלכליים. הפניית תשומת הלב ממדינות המזרח התיכון בהיבטים אלו נשען על הנחה כי לא צפוי בזמן הקרוב הסדר שלום בין ישראל והפלסטינים, ולכן לא ניתן יהיה להשיג הרבה ממדינות אלו בתחומים הללו. יתרה מכך, באגן הים התיכון נפתחות עבור ישראל הזדמנויות לקדם קשרים גם עם מדינות ערב שפועלות שם – מצרים, ירדן, הרשות הפלסטינית ואפילו לבנון. מזרח אגן הים התיכון, בו חברות גם קפריסין, יוון ואיטליה, מספק חיבורים חשובים לאירופה, אשר מחפשת לגוון את מקורות האנרגיה שלה. הדבר משרת את האינטרס של ישראל לחזק קשרים עם אירופה.

השכונה החדשה, שמרכזה בברית המתפתחת בין ישראל קפריסין ויוון, נשענת וצומחת במידה רבה מתוך העניין המשותף בתחום האנרגיה בכלל והגז הטבעי בפרט. כדי לחזק את הברית הזו, פעלה ישראל, מעבר למפגשים התקופתיים בין המנהיגים וקידום שיתופי פעולה בתחומים שונים, לבנות תמיכה ומעטפת בינלאומית. לכן, מעודדת ישראל את ארה"ב לתמוך בברית המתהווה, אשר משרתת את האינטרס האמריקאי ביציבות אזורית.

המרכיב האנרגטי אשר נתפס כסוגיה מרכזית על ידי השחקנים האזוריים, מביא עמו שיקולים גיאוגרפיים אסטרטגיים חשובים מבחינת ישראל. אחד מהם קשור ליציבותה של מצרים כעוגן ליציבות אזורית. שיקול זה מנחה את מדיניות ישראל כלפי מצרים ומשטרו של א-סיסי. לכן, חלק מההחלטות של ממשלת ישראל ביחס למצרים בתחום האנרגטי אינן מוסברות רק על ידי השיקולים הכלכליים, אלא דווקא דרך הפריזמה המדינית. ישראל צריכה לאזן בין חיזוק מצרים ותמיכה ביוזמות המדיניות והאנרגטיות של א-סיסי, לבין חוסר רצונה לבנות בסופו של יום תלות של ישראל במצרים. איזון זה צריך להנחות את ישראל בהתנהלותה אל מול רצונה של מצרים להפוך למרכז אנרגיה אזורי. שיקול מדיני נוסף נקשר למאבק של ישראל בתנועת החרם. הצלחתה של ישראל לייצא גז, בייחוד למדינות ערביות כמו מצרים וירדן, פוגעת בטיעוני התנועה.

מערך שיקולים נוסף הקשור למרכיב האנרגטי הוא מערכת הקשרים עם מדינות אויבות או כאלו עמן יש לישראל מתחים. למשל, הגז הטבעי מהווה סוגיה מרכזית גם ביחסי ישראל-לבנון. לבנון מקדמת את פיתוח מאגרי הגז בתחומה, והנושא הביא אותה לקיים משא ומתן על גבולות ימיים עם ישראל בסיוע ותיווך אמריקאי. ישראל ולבנון יכולות למצוא עצמן גם מתחרות על קשרים עם חברות האנרגיה הבינלאומיות. אמנם לכאורה הגז מציג סוגיה נוספת בעלת פוטנציאל לסכסוך ותחרות, אך גם למשא ומתן וערוצי קשר חדשים, הסדרים הדדיים, ואולי בעתיד אף שיתוף פעולה.

דוגמא נוספת ואף מרכזית יותר היא היחסים עם תורכיה. בשנים האחרונות ויתרו ישראל ותורכיה זו על זו ונמצאות בעיצומה של מתיחות מדינית. ולכן, על אף שלתורכיה יש אינטרס בגז שמדרומה, שהיא עשויה להיות שותפה רלבנטית לישראל בתחום האנרגיה, ושמשא ומתן בין המדינות על ייצוא גז כבר התנהל בשנים האחרונות, חלופה זו נזנחה מטעמים פוליטיים בעיקרם. האפשרות לשיתוף פעולה בין ישראל ותורכיה התרחקה, כאשר במקביל חיזקה ישראל את הברית עם יוון וקפריסין, והידקה את הקשרים עם מצרים, בהתבסס על אינטרס משותף בגז ובייצואו.

אמנם מירב העבודה המדינית בתחום האנרגיה נשענת כעת על הגז הטבעי, אך גם לאנרגיות המתחדשות עשויה להיות תרומה מדינית חשובה. עולם האנרגיות הירוקות מייצר שפע של הזדמנויות

לחיבור של ישראל עם שחקנים חשובים לה מבחינה מדינית, כלכלית וטכנולוגית. על משרד האנרגיה להוביל את שיח ההזדמנויות בנושא זה ולהסתכל לטווח רחוק.

יש לנתח את משק האנרגיה האזורי וההזדמנויות לישראל לא רק אל מול המציאות הקיימת בהיעדרו של תהליך שלום, אלא גם לנוכח ההזדמנויות והאפשרויות של משק האנרגיה לתמוך בתהליך שלום, ועבור ישראל לעת שלום. פיתוח שדה הגז הטבעי שלחופי עזה, וחיבורים עתידיים למדינות נוספות כמו לוב ואלג'יריה, ואף מדינות המפרץ שמגלות עניין באזור המתהווה, יוכלו להיות מרכיבים נוספים במפת שיתופי הפעולה האנרגטיים האזוריים.

ב. איזון בין שיקולים מדיניים וכלכליים

בניגוד לנפט, לגז הטבעי אין מחיר עולמי, ומשא ומתן על מחירו מתקיים בכל מקרה ומקרה. עובדה זו מעניקה גמישות כלכלית, לצד גמישות פוליטית ומדינית, בניהול משק האנרגיה הנשען על גז. היא מעוררת בישראל שני ויכוחים הכרוכים זה בזה – ויכוח המתמקד בעיצוב יחסי החוץ, שמבקש למצוא איזון נכון בין המהלך המדיני והכלכלי כך ששניהם ישרתו ויתמכו באינטרסים של ישראל, וויכוח פנימי חריף המעמיד את הרווחים האפשריים בזירת החוץ אל מול הרווחים האפשריים בזירת הפנים. יש הטוענים כי נכון "לוותר" על הרווחים הכלכליים מהם יכולים ליהנות אזרחי ישראל, בתמורה להשגת רווחים מדיניים – לדוגמה, ייצוא גז במחירים נמוכים יחסית על מנת לחזק קשרים עם מדינות אחרות ואף על מנת לחזק משטרים שכנים (בראש וראשונה מצרים וירדן). מאידך, יש המבקרים גישה זו, ומבקשים לנצל את הגז הטבעי בראש ובראשונה לטובת רווחתם הכלכלית של אזרחי המדינה, הורדת מחירי החשמל ויוקר המחיה והגדלת ההכנסות של המדינה. לתוך ויכוח זה נכנסות גם חברות האנרגיה הבינלאומיות, כשחקן נוסף בעל אינטרסים שונים אשר משפיע על יכולת המדינה לקבוע את מחירי הגז, ועצמאותה בניסוח המדיניות המיטבית.

חשוב שישראל תאזן בין השיקולים הכלכליים למדיניים. תמחור מנופח או לחילופין זול באופן חריג של גז לייצוא, יפגעו גם במהלך המדיני. יש גבול כלכלי של תמחור סביר אשר מעבר לו חוסר הסבירות הכלכלי יפגע במעשה המדיני בסופו של יום. יש לזכור כי משק האנרגיה מתפתח, ובתמחור הגז לירדן או מצרים יש לקחת בחשבון כי גם אם כעת אין להן חלופות טובות יותר, ייתכן שבעתיד תהיינה להן כאלה.

הפיצוצים שהתרחשו בצינור הגז המצרי ושהביאו להפסקת ייצוא הגז ממצרים לישראל בשנים 2011 ו-2012, הם דוגמה להתערבות הכלכלה והפוליטיקה. ייצוא הגז לישראל זכה אז לביקורות רבות במצרים, שהייתה בתקופת קריסה כלכלית ומדינית, ולטענת המבקרים מחיר הייצוא לא היה כדאי. הפסקת ייצוא הגז לישראל הלמה את האינטרס המצרי באותה עת, והיא עלתה למשק הישראלי 8-9 מיליארד ש"ח. לאחר פסיקה לטובת ישראל בבוררות בינלאומית על הנושא, ויתרה למעשה ישראל על מלוא התשלום ממצרים אשר אמור היה לפצות את הצרכן הישראלי הפרטי. במקום זאת, פנתה ישראל לחתום עם מצרים על עסקאות גז חדשות בכיוון ההפוך – מישראל למצרים, מהן נהנות בינתיים חברות האנרגיה, ושתומכות במאמץ המדיני להביא ליציבות במצרים.

יחסן של חברות האנרגיה הרב-לאומיות לישראל הינו דוגמה נוספת לערבוב בין גיאופוליטיקה וכלכלה. מצד אחד, חברות רבות עדיין חוששות לעבוד עם ישראל ונמנעות מלשתף פעולה ולעשות עסקים עם המדינה כל עוד הסכסוך האזורי נמשך. מצד שני, חברות רב לאומיות שיזהו אינטרסים כלכליים מרכזיים בשיתוף פעולה עם ישראל ושפועלות גם בעולם הערבי, יכולות להוות גשר חשוב ביצירת קשרים אזוריים. ניתן לראות המחשה לכך בדרך בה מוצג בירדן הסכם רכישת הגז שנעשה עם השותפות במאגר לויתן, כהסכם אשר נחתם עם חברת נובל אנרג'י האמריקאית, ולא עם ישראל.

ג. מגוון מקורות אנרגיה: מפחם לגז, ומגז לשמש

קיימת בעולם תנועה לעבר שימוש גובר באנרגיה ירוקה, וצמצום השימוש בדלקים פוסיליים. לפי נתוני האו"ם, 26 אחוזים מהחשמל כבר מיוצר ממקורות אנרגיה מתחדשת – לרוב הידרואלקטרית, ואחריה אנרגיה סולרית ורוח. קיימת גם חלופה של שימוש במימן, ובאנרגיה אטומית. אנרגיה סולרית מציגה עלויות זולות אף יותר מאשר ייצור הדלקים הפוסיליים, בעוד העלות השולית של ייצור הגז הינה גבוהה יותר. הבעיה של אנרגיה סולרית היא שעדיין לא יודעים כיצד לאגור מספיק חשמל לשימוש כאשר השמש שוקעת. מעבר של משק התחבורה לחשמל, ושיפור יכולת האחסון של האנרגיה, יתמכו במגמה זו לאורך השנים. החלטת האיחוד האירופי ללכת בכיוון של אנרגיה ירוקה, החלטות של ערים לבטל מתקני גז טבעי, ושל תאגידים וקרנות פנסיה להימנע מהשקעות בדלקים פוסיליים, מסמנים מגמה שיש לקחת בחשבון.

הציבור בישראל לא יכול לשלם הן על תחנות גז והן על תחנות פחם. האנרגיה הסולרית הפכה להיות זולה הרבה יותר, אך היא עדיין לא יכולה להחליף את הדלקים הפוסיליים כמקור האנרגיה העיקרי של ישראל. הטכנולוגיות לניצול האנרגיה הימית או ניצול הרוחות, והתשתיות היכולות לתמוך בכך, אינן מפותחות דיין בישראל. לכן, יש לראות בגז הטבעי את מקור האנרגיה העיקרי של ישראל בשנים הקרובות, ולצמצם בכך את פליטות הפחמן של המדינה, ולקדם במהירות את תחום האנרגיות המתחדשות שיחליף בהמשך את הגז (שיישאר כמלאי אסטרטגי). יש להתאים את הרגולציה הישראלית כך שתתמוך בבניית הפתרונות המקומיים וקידום האנרגיות המתחדשות.

מגמת המעבר לאנרגיה מתחדשת פותחת הזדמנויות עסקיות ומדיניות לניצול הידע הישראלי והחדשנות בתחומים אלו. משרד החוץ פועל למשוך חברות ושחקנים דרך הטכנולוגיה הישראלית ויש לו הצלחות בנושא הזה. יש למעלה מ-200 חברות בישראל שמפתחות אנרגיות חדשניות ואפשר למנף את זה. צריך לפתוח שווקים בעולם, במיוחד במרחבים מתחדשים כמו אפריקה.

התפתחותם של מתקני אנרגיה אטומית באזור צריכה להילקח בחשבון גם כן. הרוסים מקדמים בניית כורים גרעיניים אזרחיים במצרים, ואף פיתחו כורים גרעיניים צפים. בתכנון המדיניות האנרגטית האזורית, על ישראל להכניס מרכיב זה גם כן למפה התכנונית והמדינית, כמו גם להתחשב בהשלכות הביטחוניות והסביבתיות של כורים אלו.

בעשור הבא, לאחר זניחה מוחלטת של שריפת פחם ומעבר של כלי התחבורה לשימוש בגז טבעי, ישראל תהיה מבוססת על אנרגיית גז טבעי מקומית ועצמאית. המעבר לאנרגיות מתחדשות עשוי אף הוא לחזק מגמה זו ולבנות משק אנרגיה מבוזר ומקומי, כאשר ייצור האנרגיה מתבצע במקום הצריכה, ואינו מחובר לרשת גדולה. מאידך, דווקא חיבורים לרשתות של הובלה ואחסון אנרגיה יכולים לספק כלים להתמודדות טובה יותר עם חסרונות האנרגיה המתחדשת. כך, חיבור לרשת חשמל רחבה מבחינה גיאוגרפית, יכול לספק כלי לניהול נכון של עודפים וחוסרים באנרגיה – למשל, להעביר חשמל ממקום בו השמש טרם שקעה למקום בו לילה, או ניצול נכון יותר של משטר הרוחות. קידום הפרויקט של הקמת המגשר יורו-אסיה – כבל החשמל התת-ימי בין ישראל-קפריסין-יוון אשר הוסכם בין המדינות ומקטעיו הראשונים כבר הונחו – הינו צעד בכיוון הזה.

ד. פורום הגז האזורי כמסד לשיתוף פעולה

מרכזיותו של הגז הטבעי כמרכיב בביטחון הלאומי של מדינות מזרח אגן הים התיכון הביא אותן להקים את ה-EMGF, בהובלת מצרים. פורום זה מצטרף לבריתות האזוריות הרב-צדדיות שצמחו באזור בשנים האחרונות, ומניח תשתית מוסדית-ארגונית לצמיחתו של אזור מזרח אגן הים התיכון כתת אזור מובחן. רבים בוחנים את התנהלותו של ה-EMGF כמקרה בוחן לפיתוחם של פורומים אזוריים נוספים בתחומים שונים – מים והתפלתם, שינויי אקלים, אסטרטגיה ימית ועוד.

ה-EMGF מניח תשתית לשיתוף פעולה במזרח אגן הים התיכון, ולחיבורים בין מדינות אשר זקוקות לפורום אזורי כדי לתקשר זו עם זו. הצלחתו של הפורום לצרף בעתיד מדינות נוספות, כמו לבנון ותורכיה, יכולה לתרום לחיזוק היציבות האזורית. חשוב שהדלת להשתתפותן לא תיסגר. גופים לא-מדינתיים ופרטיים פועלים לחבור אל הפורום האזורי מתוך הכרה בחשיבותו. מדינות מחוץ לאזור, דוגמת צרפת וארה"ב פועלות להתחבר אף הן לפורום – בין אם כתברה קבועה (צרפת) או משקיפה (ארה"ב). יש מקום למנף את מפגשי הפורום גם דרך קידום מפגשי-צד של גורמים מהחברה האזרחית ומהמגזר העסקי במדינות החברות.

כבר בשלב ראשוני זה של התגבשות, ובמקביל להחלטה על מיסוד הפורום לארגון בינלאומי מוכר, מהווה הפורום מרכיב בחיזוק הקשרים בין ישראל ומדינות אחרות באירופה ובעולם הערבי. כמו כן, הפורום מהווה מסגרת ייחודית לה שותפות גם ישראל וגם הרשות הפלסטינית, וככזה הוא יוכל לתרום בעתיד גם לקידום תהליך שלום ביניהן. לאור זאת, הפורום מהווה גם הזדמנות מדינית לישראל, ולא רק הזדמנות כלכלית. על ישראל ללמוד כיצד להתנהל בתוך הפורום האזורי, בצורה שמשתפת פעולה ומקדמת את האינטרסים האזוריים שלה ליציבות, ביטחון אנרגטי, סביבה מקיימת וקידום השלום, ובצורה שמפיקה לקחים מהקשיים בהתנהלותה בארגונים בינלאומיים אחרים.

פרק 5: ישראל וסביבה באגן הים התיכון

א. מבוא

משבר האקלים והשלכותיו כוללים מגוון רחב של תופעות סביבתיות – התחממות והתייבשות, אירועי מזג אוויר קיצוניים, פגיעה בדגה ובמגוון המינים, עליית פני הים ועוד – אך יש לזכור שתופעות סביבתיות אלו אינן מנותקות מפעילותו של האדם בעולם, להיפך. פעילות האדם בעולם תורמת את תרומתה המשמעותית להתגבשותו של המשבר, ובתורו משפיע המשבר הסביבתי על החיים האנושיים.

אזור מזרח אגן הים התיכון נחשב ל"נקודה חמה" במשבר האקלים, הואיל והוא מתחמם בקצב גבוה יותר מהממוצע בעולם. לפי השירות המטאורולוגי הישראלי, הטמפרטורה הממוצעת בישראל כבר עלתה בעשורים האחרונים ב-1.4 מעלות. זה נכון ככל הנראה גם למרחב הפלסטיני, ללבנון וסוריה. על אף שלא מדובר במדינות תעשייה כבדות, גם ישראל ומדינות האזור תורמות למשבר האקלים, למרות שבאופן יחסי למדינות אחרות בעולם, תרומתן להחרפת המשבר היא קטנה. האזור עדיין נשען על מקורות אנרגיה בלתי-מתחדשים, שימוש נרחב במשאבי טבע וניצול רב של חומרי גלם, פיתוח חופי נרחב, דייג יתר, תיירות לא-מקיימת, ופעילויות נוספות המפעילות עומס על המערכות האקולוגיות. כל אלו צפויים להביא לפגיעה בחקלאות ובייצור המזון, ולירידה של כ-50 אחוזים מכמות המים לנפש עד 2050, יחד עם גידול באוכלוסייה ובצפיפות.

בנוסף, משבר האקלים אינו עומד לבדו, אלא מתפתח באינטראקציה עם תהליכים נוספים המעמיסים על המערכת האזורית במזרח אגן הים התיכון והמזרח התיכון – תהליך ריבוי האוכלוסייה, אזורים של משילות נמוכה ושינויים חברתיים. כמו כן, מחקרים מראים כיצד שינויי האקלים מביאים להתגברות הסכסוכים האלימים במדינות המזרח התיכון, ולערעור היציבות הפוליטית. משבר האקלים משמש כזרז וכמגבר עבור איומים ואתגרים קיימים, שעוצמתם והשפעתם גוברים עם הזמן.

ההתחממות הגלובלית וההשלכות הפיסיות שלה על מקומות רחוקים מאגן הים התיכון משפיעה אף היא באופן ישיר על המתרחש באזור. זה יכול לבוא לידי ביטוי במחירים של מוצרי יסוד מיובאים (למשל, אורז) ובשינויים בנתיבי המסחר שישפיעו על מקורות ההכנסה האזוריים באופן ניכר. כך, למשל, פתיחת נתיב הסחר הצפוני לאירופה באוקיינוס הצפוני בעקבות המסת הקרחונים עשוי להחליף את נתיב הסחר דרך תעלת סואץ ולהביא לירידה משמעותית בהכנסות שהוא מספק למצרים ולאזור.

ב. אתגרים והזדמנויות כתוצאה ממשבר האקלים

אחד האתגרים המרכזיים העומדים בפני האזור כדי להתמודד בצורה טובה יותר עם השלכות משבר האקלים הוא היכולת של הגורמים השונים בו לשתף פעולה ביניהם. סכסוכים פוליטיים רבים מגבילים זאת, במגוון רחב של תחומים. במובן זה, טומן משבר האקלים הזדמנות, כאשר עליית הנושא הסביבתי, המחייב במהותו שיתופי פעולה חוצי-גבולות ומבט גלובלי ולא לאומי, מניח בסיס טוב יותר ליצירת שיתופי פעולה אזוריים. אף מדינה לא תוכל לפתח עמידות וחוסן לבדה. הבנה של מרכיב זה מעצימה את החשיבות בביסוס שיתופי פעולה אזורי. כבר כעת ניתן לראות ניצנים של יוזמות לשיתוף פעולה אזורי המתמקדות במשבר האקלים. ממשלת קפריסין מובילה מהלך של בניית תכנית אזורית להתמודדות עם משבר האקלים, ובמקביל מתגבשת – בהובלת מכון קפריסין – קבוצה של ארגוני חברה אזרחית מהאזור, לקידום שיתוף פעולה אזורי במניעה והתמודדות עם משבר האקלים.

משבר האקלים מאתגר את הכלכלה הקיימת אשר נשענת במידה רבה על ניצול משאבים ופיתוח מקסימלי, מבלי להתחשב בהשלכות ארוכות הטווח. במידה מסוימת, משיב הטבע מלחמה שערה, ומקשה על המשך ניצול המשאבים בצורה זו. זאת, לצד מודעות הולכת וגוברת של הצרכנים והמדינות

כי לא ניתן יהיה להמשיך ולבסס את הכלכלה על העקרונות הללו, כי כבר בעתיד הקרוב היא לא תוכל לענות על כל הצרכים האנושיים. אחת ההזדמנויות הטמונות באגן הים התיכון במישור הכלכלי, הוא המעבר לכלכלה כחולה, שנובעת מהים ונשענת על הים. היא מכילה מרכיבים של תעבורה ימית, תחנות כוח, נמלים, הפקת אנרגיה מתחדשת ובלתי-מתחדשת, מסחר (90 אחוזים מהסחר מתבצע דרך הים), דייג בר-קיימא ושירותים כמו תיירות ותרבות פנאי. בנוסף, הים גם יכול לספק חלבון, תרופות ומזון צמחי. הכלכלה הכחולה מגדירה את ההתנהלות בצורה מקיימת במרחב הימי. נכון לעכשיו, האזור אינו מתנהל בהתאם לקווים המנחים של הכלכלה הכחולה, וזאת על אף שיש בו פוטנציאל גדול לכך. למשל, צמצום פעילות הדייג בים וצמצום פעילות האנרגיה הפוסילית, יפנו את המרחב הימי לטובת פעילויות מזון ואנרגיה חליפיות. גידול אצות יכול לספק מזון ולהבטיח ביטחון תזונתי, ולהוות מקור אנרגטי נוסף בדמות הביואתנול המיוצר מהאצות. זו דוגמה למרכיב של כלכלה כחולה אשר מחייב בה בעת שיתוף פעולה אזורי נרחב על מנת להפוך לכדאי מבחינה כלכלית.

אחד האתגרים המרכזיים ביותר שמשבר האקלים מביא עמו הוא הבטחת כמות ואיכות המים. אתגר זה משמעותי ביותר בייחוד לאזור היבש והמדברי שנמצא בחלקו הגדול של אגן הים התיכון. כבר כעת ניתן לזהות באזור תהליכים של התייבשות משמעותית. אחד הפתרונות הזמינים להתמודדות עם בעיה זו הוא התפלת מים. ישראל פתרה במידה לא מבוטלת של הצלחה את מחסור המים שלה בעזרת התפלה, ובעתיד עוד ועוד מדינות יצטרכו להתפיל. התפלה היא פתרון טוב, אך אין הוא נעדר סיכונים ובעיות, ובהם: (1) תהליך ההתפלה כולל השבת מלחים לים המשפיעים על בתי הגידול; (2) המים המותפלים חסרים מרכיבים חיוניים כמו מגנזיום, שחסרונם מעלה את הסיכון לבעיות לב, ולכן מייצר עלויות בריאות ארוכות-טווח למדינות השונות.

משבר האקלים מציב מגוון אתגרים נוספים באגן הים התיכון – חדירתם של מינים פולשים (מדוזות למשל), הגברת התדירות והעוצמה של שיטפונות, סחף חול, עליית מפלס הים, סערות תכופות וכרסום מדף החוף. כל אלה פוגעים בתשתיות הפיזיות גם ביבשה וגם לאורך החופים. ישנם רעיונות להתמודדות מוצלחת עם איומים אלה, דוגמת הגדרת שמורות ימיות לעידוד אוכלוסיית הדגים המקומיים, אימוץ סטנדרט פיתוח ובינוי המתחשב באקוויפרים ובאגני ההיקוות והזרימה, והגנה על תשתיות חשובות בים וביבשה.

ג. עקרונות מנחים למדיניות סביבתית של ישראל באגן הים התיכון

המרחב הימי של ישראל כולל את המים הריבוניים ואת המים הכלכליים, והוא גדול יותר מאשר המרחב היבשתי של המדינה. נדרשת הסדרה והגדרה של הפעילויות והשימושים בו. האיחוד האירופי קבע שעד מרץ 2021 על כל מדינות אירופה להציג מסמכי מדיניות לגבי ניהול מרחב הימי שלהן. במסגרת זו, מנהל התכנון הישראלי שיתף פעולה עם האיחוד האירופי והוביל מהלך להצגת תכנית מסודרת למרחב הימי של ישראל. מתוך מסמך המדיניות של מנהל התכנון ומתוך הדיון שהתקיים בפגישה, ניתן להדגיש מספר עקרונות שצריכים להנחות את מדיניות ישראל להתמודדות עם משבר האקלים באגן הים התיכון.

(1) איזון בין צרכי האדם והסביבה הטבעית, תוך שמירה על גמישות - המדיניות צריכה להתבסס על הסדרת הפעילות האנושית במרחב הימי בדרך שתבטיח מערכת טבעית בריאה ומגוונת. ייתכן כי תעשיית הגז הטבעי והאנרגיה אינה כה רגישה לפגיעה במערכת הטבעית האקולוגית, אך תחום התיירות ואפשרויות ההתפלה רגישות מאוד לכך. כל שינוי (תגלית גז, אינטרסים חדשים, ידע חדש) מוביל לתמורות בהסדרים ובהתנהלות הנדרשת מישראל במרחב, ועל כן יש צורך בבניית תכנית שתאפשר התאמות תוך כדי תנועה.

(2) דירוג הגנה משתנה לתתי אזורים במרחב הימי - מחקרים מראים כי יש קושי לנהל שטחים ימיים נרחבים בצורה מיטבית, הכוללת ניטור ואכיפה יעילים. לכן, יש לקבוע מדרג ברור של שטחים, לזהות את אלו הרגישים יותר ולספק להם מעטפת הגנה מקיפה יותר. ניתן לעשות זאת על ידי הגדרת שמורות

טבע לאומיות וגנים לאומיים, שטחים אשר יוגבל בהם הדייג ופעילויות כלכליות נוספות, שטחים סגורים בשל צרכי ביטחון, ושטחים המאפשרים פעילויות מגוונות תוך שמירה על כללים מוגדרים. בתכנית שהכין מנהל התכנון, מתוך כ-4,000 קמ"ר, מוצע להגן על כ-21 אחוזים (876 קמ"ר) כשטחים מוגנים בכל רמות ההגנה, ומתוכם 8.6 אחוזים ברמת הגנה גבוהה.

(3) שיתוף פעולה אזורי - אין מדינה שתוכל להתמודד עם משבר האקלים והשלכותיו לבדה. יש להושיט יד למכלול הגורמים הפועלים באזור, ולבנות עמם מסגרות של שיתוף פעולה, בכל אחת מהרמות – הממשלתית, העסקית והאזרחית – ובין הרמות השונות. זאת, במטרה להתמודד עם השלכות המשבר. מדינת ישראל צריכה להכיר את ההשלכות של המשבר על שכנותיה – ירדן, מצרים, הפלסטינים, קפריסין, לבנון – ולשתף פעולה עמן ככל שניתן כדי לסייע לתושבי האזור.

(4) פיתוח מקורות אנרגיה מתחדשת - ישראל נשענת במידה רבה על ניצול מקורות האנרגיה הבלתי-מתחדשת, כמו הגז הטבעי. נושא הגז הטבעי השתלט על השיח הישראלי בנושא, והפך למעין תרופת פלאים לצרות הכלכליות והפוליטיות של ישראל. אולם, לנוכח תגובת המשק הגלובלי והחברה העולמית לאיומי האקלים, מחויבות ישראל לאמנות בינלאומיות שמתגבשות, וההשלכות הסביבתיות המקומיות, על ישראל לפעול באופן ממוקד לפיתוח טכנולוגיות להפקה ואגירה של אנרגיה מתחדשת.

(5) ביצוע הערכת שירותי המערכת הימית - כדי לקבל החלטות בצורה מושכלת ומבוססת יש להציג תמונה מפורטת שמציגה את מכלול שירותי המערכת האקולוגית הימית ושמעריכה מה התועלות שאנחנו בני האדם מקבלים ממנה – אספקת מזון, ויסות אקלימי, נופש ופנאי, משאבים רפואיים ועוד. לכל מרכיב ומרכיב ניתן להעניק ערך כלכלי. יש להעריך את המחיר והתועלות של שימוש במשאבים, כמו גם של אי-שימוש בהם. הערכת שירותי המערכת הימית תאפשר למקבלי ההחלטות לדעת אילו משאבים קיימים בים, היכן הם נמצאים, אילו כדאי לפתח ואילו כדאי לשמר.

(6) פיתוח וקידום טכנולוגיות חדשניות - לישראל יש את היכולת לפתח ולהוביל הטמעה של טכנולוגיות חדשניות לטיפול במפגעי סביבה, צמצום פגיעה בסביבה, והתמודדות טובה יותר עם השלכות משבר האקלים. למשל, טכנולוגיות של טיהור וטיפול בשפכים. ישראל יכולה וצריכה לעשות כן, ולשווק את הטכנולוגיות הללו ברחבי העולם כחלק מהמאמץ הכללי להתמודדות עם משבר האקלים. לישראל יש גם הרבה מה לתרום לפיתוח הכלכלה באזור – לפתח ידע רלבנטי, טכנולוגיות, וליצור שיתופי פעולה.

(7) מיצוב ישראל כמנהיגה סביבתית - מיצוב ישראל כמדינה מובילה במאמץ העולמי, ולא אחת שנגררת, הוא בעל ערך מהותי, נורמטיבי ופוליטי. הדבר יתמוך במעמדה של ישראל בעולם, כולל בקרב הקהילה העסקית, ויעניק לה משאב נוסף בזירה הבינלאומית. לשם כך, על ישראל להוביל בניית מוסדות אזוריים להתמודדות עם השלכות משבר האקלים, לקחת חלק פעיל בהתארגנויות אזוריות קיימות, ולשתף פעולה עם מי שניתן וככל שניתן.

(8) השקעה במחקר וידע - רבים הדברים שהאנושות עוד לא יודעת בכל הקשור למשבר האקלים והשלכותיו. זה נכון גם לאזור אגן הים התיכון. יש להרחיב את בסיס הידע המצומצם שקיים בנוגע לים העמוק, לשפר ולייעל מקורות אנרגיה מתחדשת, לפתח טכנולוגיה לניטור וטיפול בזיהום, ולמצוא חלופות מזון ומשאבים לא-מתכלים. ישראל צריכה להיות מרכז ידע אזורי תוסס המוביל שיתופי פעולה מחקריים באזור לטובת כולם.

פרק 6: ישראל והקורונה באגן הים התיכון

א. מבוא

עם תחילתו של משבר הקורונה, הגבולות המדיניים הפכו לקשיחים וסגורים יותר והאינטרס הלאומי המקומי התבטא בשליטה רבה על הכניסה והיציאה של אנשים וחומרים מהמדינות. שיתופי הפעולה בין מדינות עסקו בעיקר בהחלפת ידע ובבקרה על מעבר הגבולות. המעורבות של האיחוד האירופי במשבר בתוך המדינות החברות בו לא הייתה משביעת רצון, אם כי השתפרה עם הזמן, זאת לצד המעורבות הנמוכה של ארה"ב בניהול המשבר בזירה הבינלאומית. מדינת ישראל בנתה תרחישי התמודדות עם מגוון רחב של מצבי קיצון, כאשר התפשטות מגיפה היה אחד מהם. יחד עם זאת, התמודדותה עם נגיף הקורונה חשפה את הכשלים במוכנות ובניהול המשבר. דווקא בנקודה זו בלטה החשיבות של שיתוף הפעולה האזורי ותרומתו לחוסן הלאומי של ישראל. שיתוף פעולה זה סייע לישראל לנהל את בקרת הגבולות, ללמוד על הקורונה מניסיון של אחרים, להסתייע בהשגת חומרים וציוד דרוש, ולשמר רמה גבוהה יחסית של סחר ופעילות כלכלית. מדינת ישראל היא קטנה וצריכה לבסס את החיבור שלה לעולם ולאזור. יש להדגיש נקודה זו בבואה של ישראל לעצב מדיניות אזורית בשעת שגרה, וכחלק ממוכנותה להתמודדות עם מצבי חירום ומשברים עתידיים.

ב. העמקת הברית עם יוון וקפריסין בתקופת הקורונה

הברית המשולשת של ישראל עם יוון וקפריסין היא בעלת אופי וקצב ייחודי, ושיתופי פעולה רבים המשיכו במסגרתה על אף ובגין משבר הקורונה. המשבר הביא את שלוש המדינות לשים דגש על נושאים של תיירות, בריאות וזמנות. ישראל שמרה על קשרים קרובים עם המדינות ההלניות במהלך ניסיונותיה להתמודד עם אתגרי הקורונה, שבהם ניכר שיתוף הפעולה ההדוק עם קפריסין בהחלפת מידע ובדאגה לתרופות וציוד. ראש הממשלה הישראלי והנשיא הקפריסאי היו בקשר צמוד במהלך התקופה וישראל אף דאגה למשלוח חומרי גלם מהודו למפעלים בקפריסין שייצרו תרופות עבור ישראל כחלק ממאמציה נגד הנגיף. מוצרים חיוניים שהיו חסרים בישראל, כמו מטושים שיאפשרו את הבדיקות ואת החזרת הפעילות למשק, הגיעו מקפריסין. כמו כן נמשך שיתוף הפעולה המחקרי, כאשר תשומת הלב הופנתה למאמצים למציאת חיסון. בהמשך, החלו המדינות לנסות לכוון ביניהן שיתוף פעולה שייצור אזור בטוח לתיירות בחודשי הקיץ.

ג. החשיבות של אגן הים התיכון לכלכלת ישראל

למדינות הים התיכון חשיבות מרכזית עבור הכלכלה הישראלית. התעשייה הישראלית נפגעה פחות ממשבר הקורונה, אולם הירידה בביקושים נוכח המשבר פוגעת בענפי הייצוא של המשק. המדינה החשובה ביותר באגן הים התיכון מבחינה מסחרית עבור ישראל היא תורכיה, גם בייבוא וגם בייצוא. כאשר משווים בין חודשי ינואר-מרץ 2019 לינואר-מרץ 2020, לא רואים השפעה גדולה של המשבר על היקף הסחר בין המדינות, אך ייתכן כי מדדי הפגיעה האובייקטיביים עוד יבואו לידי ביטוי בחודשים הבאים. לצד תורכיה, מדינות הסחר החשובות עבור ישראל באגן הים התיכון הן איטליה, ספרד וצרפת.

עבור מדינות כמו יוון, ספרד, איטליה וצרפת התיירות היא משאב אדיר. עצירת התיירות היא פגיעה כלכלית משמעותית גם עבור ישראל, אבל הכלכלה הישראלית תלויה פחות בענף התיירות מאשר קפריסין ויוון. תחום זה מאפשר לישראל להציג את נכסיה לשותפותיה באזור, לקדם שיתוף פעולה ואף להציג טכנולוגיות שיאפשרו לתיירות לחזור ולהתפתח. משרד החוץ קידם שיתוף פעולה בתחום התיירות, כחלק מהתארגנות של מדינות המאופיינות בתחלואה נמוכה באופן יחסי. קפריסין ויוון, פועלות במרץ רב להחזיר את התיירות אליהן בתחילת הקיץ, וישראל ששה לשתף פעולה.

ד. משבר האנרגיה מאלץ לבחון הסכמים מחדש

משבר הקורונה פגע בצורה קשה מאוד בשוק האנרגיה. הירידות בביקוש הביאו לקריסה של שוק הנפט, לירידה במחירים ולקשיים באחסון ובאספקה. במקביל, חלה ירידה משמעותית גם במחירי הגז הטבעי ברחבי העולם – לקוחות ביטלו את הזמנותיהם והמחיר העולמי של הגז הטבעי ירד לאזור 2 דולר ליחידת חום (כאשר בישראל משלמים עדיין 6.3 דולר ליחידת חום בגין מתווה הגז). הצפי הכללי הוא של תנודתיות רבה במחירי האנרגיה לפחות בשנה וחצי הקרובות.

המשבר העולמי לא פסח על אגן הים התיכון. חברות האנרגיה דחו עבודות מתוכננות במים של קפריסין; לבנון, שנמצאת על סף קריסה כלכלית, קיבלה בשורות רעות מחברת טוטאל שהודיעה שלא מצאה גז בסבב החיפושים האחרון במימיה של המדינה; ויש ירידה משמעותית בצריכת הגז במצרים והפסקת פעילות של מתקני ה-LNG במצרים שהגז הישראלי היה אמור להפעיל. המצרים מנסים למכור את הגז שלהם והורידו את המחיר ל-5 דולר ליחידת חום אך הם לא מצליחים למצוא קונים; ישראל עדיין כבולה לחוזים עם חברות נובל ודלק ומשלמת 6.3 דולר ליחידת חום. גם חברות האנרגיה עצמן נקלעו לקשיים, כאשר נובל אנרג'י פיטרה אלפי עובדים ברחבי העולם, וקבוצת דלק של יצחק תשובה נקלעה לקשיים.

משבר האנרגיה העולמי והאזורי, מטיל עננה על שיתופי הפעולה האזוריים הקיימים והפוטנציאליים. מדינות האזור וישראל צריכות להיות כנות בנוגע להיתכנות הנמוכה של ייצוא גז דרך צינור לאירופה, ולקדם דיאלוג לפתרון המחלוקות וניגודי האינטרסים ביניהן. ה-EMGF מחזיק בפוטנציאל לקידום דיאלוג שכזה. הוא יכול לספק במה לשחקנים האזוריים לדון בצורה רצינית באופן ניצול הגז ברמה האזורית, כחלופה או בנוסף לדיונים על ייצוא גז לאירופה או לאסיה. הממשלות של המדינות המעורבות בפורום צריכות להבין כיצד לשנות את הכלכלה הפנימית שלהן כדי למצוא דרכים לשיתוף פעולה אזורי.

צניחת המחירים העולמית הבליטה את מחירו הגבוה של הגז לצרכן הישראלי, אך גם ערערה את ההסכמים ארוכי הטווח שנחתמו בין ישראל לירדן ומצרים, במסגרתם הן נדרשות לשלם עבור הגז מחיר גבוה באופן משמעותי ממחיר השוק. התעוררו שאלות לגבי רצונן של המדינות להמשיך ולשמור על ההסכמים הללו, ועל ישראל לבחון האם היא מעוניינת להיכנס למשא ומתן מחודש עם חברות הגז כדי להביא לשינוי במחירים.

סוגית האנרגיה קשורה גם להתפתחויות פוליטיות אזוריות. ההתפתחויות בזירה הפלסטינית, ורעיון הסיפוח שממשלת ישראל הצהירה שתפעל לקדם בהקשר זה בטרם הסכמי אברהם, עשויים להשפיע גם על הזירה האזורית. סיפוח עשוי לגרום לירדן ולמצרים לפתוח מחדש את הסכמי הגז שחתמו עם ישראל, כצעד תגובה פוליטי, המשרת גם את האינטרס הכלכלי שלהן. ביטול ההסכמים, כצעד תגובה לסיפוח שאינו מחייב את ניתוק היחסים המדיניים, הוא אפשרי. בהסכם הישראלי-ירדני יש סעיפים שמאפשרים לירדן לצאת בקלות מההסכם, ושקובעים שארה"ב תשלם את מה שנשאר מההתחייבות הירדנית.

ה. שיתופי פעולה עם מדינות ערב

שיתופי הפעולה בין ישראל למדינות האזור לא הוגבלו רק לקשרים עם המדינות ההלניות. שיתופי פעולה רבים נרקמו גם עם מדינות ערב, כולל אלו שמרחב הים תיכוני. מהבחינה הזו שיתוף הפעולה העיקרי והחשוב בין ישראל ומדינות ערב נשען על חילופי מידע ושיתוף בידע. בנוסף, דווח על כך שמדינת ישראל יבאה מוצרים דרך מדינות ערביות כולל כאלה שאין לישראל קשרים דיפלומטיים עמן. לישראל יש אינטרסים חיוניים ביחסים עם מצרים וירדן, והקשרים בין המדינות יכולים להיות בעלי תפקיד משמעותי בבלימה או צמצום התפשטות גל התחלואה הבא. כמובן ששיתוף הפעולה עם הפלסטינים הוא הכרחי להתמודדות מוצלחת עם הקורונה.

התרומה הכלכלית של ישראל לירדן בלטה במיוחד במהלך המשבר. עם סגירת הגבולות בין ישראל לירדן, נעצרה אספקת הסחורות מחו"ל לירדן דרך נמל חיפה. בנוסף, התיירות הישראלית לעקבה בוטלה (וכך גם התיירות הבינלאומית הנרחבת לה ציפו הירדנים באביב), והעלייה לרגל של ערבים אזרחי ישראל לערב הסעודית דרך ירדן נבלמה אף היא. אלו הם שני מקורות תיירות ישראלית שמכניסים סכומים גדולים לקופה הירדנית. ירדן נמצאת במשבר כלכלי משמעותי וזקוקה – גם לשם שימור יציבות המשטר – לסיוע דרך שיתופי פעולה דו-צדדיים ומסגרות רב-לאומיות.

פרק 7: סוגיות במדיניות ישראל במזרח אגן הים התיכון

א. מבוא

אגן הים התיכון הפך בשנים האחרונות לאחת הזירות המרכזיות במדיניות-החוץ האזורית של ישראל. ההתפתחויות באזור זה מעמידות בפני גורמי ממשל בישראל סוגיות ושאלות להכרעה, בתחומים המדיני, הכלכלי, האנרגטי, הסביבתי והזהותי. ההפרדה וההבחנה בין התחום הללו היא מלאכותית במידה רבה, הואיל והתחומים שלובים זה בזה, והמדיניות בכל תחום נגזרת מתוך ומשליכה על הפעילות בתחומים האחרים. מסמך זה מציג המלצות ותובנות בעקבות דיון שהתקיים סביב שאלות ספציפיות בתחומים השונים, אשר מעסיקות או צריכות להעסיק את מעצבי המדיניות בישראל.

בתחום המדיני, התמקד הדיון בשאלות כיצד שומרים על ערוצים פתוחים בין ישראל ותורכיה, כיצד מרחיבים את הברית עם יוון וקפריסין מעבר לתחום האנרגיה, וכיצד ניתן לסייע למשא ומתן עם לבנון להצליח; בתחום הכלכלי, התמקד הדיון בשאלות כיצד ניתן לרתום את הנורמליזציה עם מדינות במפרץ לחיזוק היחסים עם מצרים וירדן, וכיצד ניתן לרתום את אגן הים התיכון לחיזוק הכלכלה המעגלית בישראל. בתחום האנרגטי, השאלות התמקדו ביתרונות ובחסרונות של חיבור ישראל לרשתות חשמל אזוריות, ובחלופות לניצול וייצוא הגז הטבעי של ישראל; בתחום הסביבתי, השאלות נסובו סביב היכולת של ישראל להיעזר בקהילה הבינלאומית ובמדינות האזור להתמודדות עם משבר האקלים, ובתרומתו של אגן הים התיכון לביסוס משק ישראלי מאופס פליטות; ובתחום הזהותי, הדיון נסוב סביב תרומתה האפשרית של גיבוש זהות ים תיכונית למערכות היחסים באזור.

ב. סוגיות מדיניות

1) כיצד שומרים על ערוצים פתוחים בין ישראל ותורכיה?

דיונים קודמים של הקבוצה הדגישו את החשיבות שבשמירת ערוצים פתוחים לתורכיה, למרות המתיחות המדינית בין המדינות. הצורך הופך חשוב יותר נוכח השיח הגובר בישראל הרואה את תורכיה כמדינה עוינת.

מערכת היחסים הקיימת בין ישראל ותורכיה נתפסת כמשרתת בשלב זה את שני הצדדים, וכנזו שיכולה להימשך ללא שינויים דרמטיים. אמנם ישראל שותפה לציר העומד נגד תורכיה בים התיכון, אבל מרכיבים רבים ביחסי ישראל-תורכיה ממשיכים לעבוד בצורה סבירה, וישראל אינה נאלצת בדרך כלל לבחור בין הברית שלה עם יוון וקפריסין לבין היחסים עם תורכיה. גם תורכיה אינה משלמת מחיר על המתח ביחסים עם ישראל, ועל אף שהורידה באופן מעשי את דרג היחסים הדיפלומטיים, יש עלייה בסחר בין המדינות, התיירות ב-2019 שגשגה למרות המתיחות הפוליטית, התקיימו מופעי תרבות ישראליים בתורכיה, והביקורת שהיא מפנה כלפי ישראל מסייעת לדימוי שלה במזרח התיכון.

אף על פי כן, כמה גורמים עשויים לתרום לרצונה של תורכיה לחמם מחדש את היחסים עם ישראל: בידודה של תורכיה במזרח אגן הים התיכון גורר עמו מחיר כבד עבורה, ומבין מדינות האזור, ישראל היא זו שהכי קל יהיה לתורכיה לשקם עמה יחסים; קיימת אפשרות שאיחוד האמירויות תהפוך למרכז תיירות חלופי עבור הישראלים ונקודה לטיסות ההמשך שיפגעו בחברת התעופה התורכית; ורצונה של תורכיה לקחת חלק פעיל בסוגייה הישראלית-פלסטינית תחת מאמציו של ממשל ביידן, שצפוי לנקוט גישה מולטיטלטרלית. ביידן, שמילא תפקיד משמעותי במהלכי הפיוס בין ישראל ותורכיה ב-2016, יכול לשוב ולתרום להתחממות היחסים.

ישנם אינטרסים משותפים לישראל ולתורכיה בזירות שונות אותם ישראל יכולה לרתום לטובת קידום היחסים. למשל, התנגדות משותפת להחלטה של הולנד, בלגיה ודנמרק לאסור על ברית מילה לקטינים, יכולה להוות בסיס לשיתוף פעולה במוסדות רב-לאומיים רלבנטיים. אנשי העסקים מהתפוצה התורכית באירופה מחפשים אפיקי השקעה ושותפות עם ישראל. בחסות הקורונה והזום האינטראקציה בין מכוני מחקר ומדיניות משתי המדינות הולכת וגוברת. על ישראל להמשיך ולשדר כי הברית שלה עם יוון וקפריסין אינה באה על חשבון אפשרות שיקום היחסים עם תורכיה. העוצמה הפוליטית של ארדואן מאפשרת לו להחליט על שיקום היחסים, מבלי שישלם על כך מחיר ציבורי גבוה או שיעורר אפוזיציה פנימית למהלך.

2) כיצד מרחיבים את הברית עם יוון וקפריסין מעבר לתחום האנרגיה?

יש בהיסטוריה הישראלית דוגמאות ליחסים עם מדינות שהחלו ב"ירח דבש", אך נגמרו לבסוף בהתקררות משמעותית או פיצוץ. על ישראל לוודא כי היא בונה את הברית שלה עם יוון וקפריסין על יסודות איתנים, אשר יעמדו בפני זעזועים ואתגרים, וימשיכו לשרת את היציבות והאינטרס הישראלי לאורך שנים.

המוקשים העיקריים העומדים בפני הברית הם הסכסוך בין המדינות ההלניות לתורכיה, וצינור הגז לאירופה. הסכסוך בין המדינות יוון וקפריסין לתורכיה מסכן מעצם טבעו את המדיניות הלא-אקסקלוסיבית של ישראל באגן הים התיכון, ומאתגר את יכולתה לשמור על קשרים טובים עם שני הצדדים. קיים חשש כי הסלמה בסכסוך תחייב את ישראל לנקוט עמדה מובהקת יותר אשר תשפיע על היחסים עם מי מהצדדים. היתכנותו של פרויקט צינור הגז לאירופה, אשר היווה ומהווה בהצלחה כלי פוליטי ומדיני לחיזוק הקשרים בין המדינות המערבות, מוטלת בספק, וקיימת סכנה כי התנפצות הציפיות מפרויקט זה עשויה לפגוע בטיב היחסים. יש למנוע כבר כעת פער ציפיות אשר עשוי להביא בהמשך הדרך לנסיגה בקשרים ומתיחויות מיותרות.

על מנת להתמודד עם האתגרים הללו, ולנצל את ההזדמנויות הטמונות בחיזוק הקשר עם יוון וקפריסין, על ישראל להמשיך ולצקת תוכן ממשי ומגוון לברית, החורג מתחומי הביטחון והכלכלה. מדינת ישראל פעלה נכון כאשר הובילה לאיגום משאבים ממשלתי לטובת בניית שיתופי פעולה עם יוון וקפריסין. טוב עשתה שלקחה על עצמה את ההובלה והעלויות של קידום תחום החדשנות ביחסים עם מדינות אלו. כבר כעת ישנם שיתופי פעולה בין לשכות המסחר, בתחומי איכות הסביבה, התיירות, והתקשורת. ישנן גם יוזמות אזרחיות רבות, פגישות, עבודה שמובילה הסוכנות היהודית בקרב התפוצות, ועוד. מגיפת הקורונה אמנם עצרה רבים מהפרויקטים ושיתופי הפעולה, אך היא בעצמה מהווה נושא לשיתופי פעולה בין המדינות. ישראל יכולה וצריכה לנצל את היותן של קפריסין ויוון מדינות אירופיות, ולקדם שיתופי פעולה עמן דרך מסגרות ותכניות של האיחוד האירופי, למשל בתחום המחקר והפיתוח. הדגשת האופי הדמוקרטי של שלוש המדינות, כפי שנעשה בתחילת גיבושם של היחסים החמים, היא דבר טוב שיש לעודד, כחלק מחיזוק המרכיב הדמוקרטי במדיניות-החוץ הישראלית.

קפריסין מעוניינת להקים בשטחה מזכירות למערכות היחסים המשולשות שיש לה וליוון עם מדינות באזור. זה מתקדם בקצב איטי, אבל לקפריסאים זה חשוב, זה משדרג את חשיבותה במרחב, והם לוחצים להתקדמות. שגריר ישראל בקפריסין מונה להיות הנציג הישראלי למזכירות, ואליו נוספה מתאמת מדינית ממטה משרד החוץ. על ישראל לתמוך במהלך ולחזקו. מהלך משלים נוסף שעל ישראל לקדם, לאור ההסכמים החדשים שלה עם מדינות המפרץ, הוא שילוב הזירה המפרצית והזירה ההלנית לטובת סינרגיה שתעצים שיתופי פעולה, מבלי שהזירה המפרצית תבוא על חשבון הזירה ההלנית.

3) כיצד אפשר לסייע למשא ומתן הימי עם לבנון להצליח?

יש חשיבות לקיום המשא ומתן בין ישראל ולבנון על סימון הגבול הימי ביניהן, ולעובדה שהוא מתקדם מסבב לסבב גם אם טרם התרחשה פריצת דרך בשיחות. זה מרגיל את המדינות לקיומה של הידברות

בניהן, לאחר שנים רבות, ומייצר מודל שיכול להקרין גם על מדינות אחרות באגן הים התיכון שמסוכסכות אלו עם אלו. ייתכן לבסוף, שהתועלת שבשיחות תבוא לידי ביטוי בכלל בתחום אחר, ולא דווקא בהסכמה על הגבול הימי.

כלקחים משיחות קודמות עם לבנון, חשוב להנמיך פרופיל וציפיות. כדאי לדבר רק על ההיבטים הטכניים שלשמן מתנהל המשא ומתן, ולהימנע מהצהרות מדיניות ראוותניות על שלום ונורמליזציה, שצפיות לפגוע במהלך. משרד החוץ חייב להיות מעורב במשא ומתן, כדי לתת מעטפת מדינית, בצניעות, לצד הובלה של משרד האנרגיה כדי להרגיע חששות לבנוניים שישראל חושבת על המהלך כמשא ומתן מדיני.

ממשל אובמה ואחריו ממשל טראמפ היו מושקעים בניסיון לקדם הסכמה ישראלית-לבנונית, וממשל טראמפ הצליח לבסוף להביא לתחילת המשא ומתן. חשוב שישראל תעביר מסר לממשל בידן שהיא מעוניינת בהמשך השקעה אמריקאית במלאכת התיווך ושיש לכך ערך. חשוב שממשל בידן לא יחשוב שזה נושא פוליטי, שצריך לעשות בו ההיפך ממה שעשה טראמפ, אלא יבין שמדובר בנושא מקצועי ומדיני חשוב, שיש להמשיך בו.

ג. סוגיות כלכליות

1) כיצד לרתום את הנורמליזציה עם מדינות מפרץ לחיזוק היחסים הכלכליים עם מצרים וירדן?

באיחוד האמירויות, ובייחוד בדובאי, קיימת התמחות בולטת בקישוריות אווירית-ימית וביכולת לוגיסטית הטומנת בחובה אפשרויות מרחיקות לכת עבור שרשרת האספקה והסחר הישראלית, כמו גם עבור תחום התיירות האזורית. היכולת והעוצמה הלוגיסטית של איחוד האמירויות יכולה לפתח ולהעצים נתיבי תנועה אזוריים משותפים. נתיב ימי המשותף גם לישראל ולמצרים, ונתיב יבשתי בו לירדן תפקיד משמעותי. מיצוי הפוטנציאל של הנתיב דרך ירדן בתחבורה יבשתית ואווירית, תלוי במידה רבה בשיתוף הפעולה של ערב הסעודית. פיתוח נתיב זה עשוי להעניק לירדן מקור הכנסה ותעסוקה משמעותי וקריטי, בייחוד כאשר חשיבותו של נמל עקבה יורדת נוכח הקושי של אוניות גדולות מאוד להיכנס אליו. השלמת הנתיב היבשתי וחיבור הרכבת בין ישראל לירדן יתרמו רבות לפיתוח הנתיב. בכל הקשור לפיתוח הקשר והתנועה בין המפרץ לים התיכון דרך ישראל, חשוב לישראל לוודא כי מצרים אינה נפגעת, וכי התנועה בנתיבים החלופיים לא פוגעת בהכנסותיה מהמעבר בתעלת סואץ.

ההסכמים עם איחוד האמירויות ובחריין פותחים הזדמנות לקידום פרויקטים כלכליים משמעותיים. נכון לישראל לקדם פרויקטים יחד עם איחוד האמירויות ומדינות שלישיות, אשר יש אינטרס פוליטי לחזק את יציבותן, ואינטרס כלכלי ליהנות מתרומתן לפרויקט המשותף. הנכסים שישראל יכולה להביא לשותפויות אזוריות כאלו מתמקדים ביכולת הטכנולוגית, ובתחומי ההתמודדות עם אתגרי המדבור, הבריאות, המים, בטחון המזון, החקלאות, פיננסיים, ועוד. יש לשקול לקדם פרויקטים ישראלים-אמירתיים במצרים, ירדן ואף דרומה בסודן. בנוסף, תחום האנרגיה עומד בפני עצמו, כתחום המעודד שיתופי פעולה בין איחוד האמירויות, ישראל, מצרים וירדן (ואולי אף הרשות הפלסטינית, למשל במסגרת ה-EMGF), ושיתופי פעולה רב-אזוריים בין המפרץ, אגן הים התיכון ואגן הים האדום.

2) כיצד ישראל יכולה לרתום את אגן הים התיכון לקידום כלכלה מעגלית?

כלכלה מעגלית שחותרת לסיים את ההישענות על אנרגיה פוסילית, ומבוססת על ההבנה כי פסולת היא משאב שיש לשוב ולנצל, הופכת מרכזית יותר ויותר במדינות מפותחות בעלות מודעות סביבתית גבוהה. בסביבתה של ישראל, הפוטנציאל לקדם שיתופי פעולה בתחום הכלכלה המעגלית נמצא באירופה ובאיחוד האמירויות. ישראל מחזיקה בנכסים של טכנולוגיה וחדשנות, ואותם היא צריכה להביא לשותפות עם מדינות אחרות לקידום כלכלה מעגלית. יש בישראל פרויקטים של כלכלה מעגלית המקודמים על ידי משרד הכלכלה, איחוד והתאחדות התעשיינים, והמשרד להגנת הסביבה. ישראל

צריכה גם לפעול להתחבר לתכנית הסביבתית של האיחוד האירופי – ה-Green Deal. העצמת הכלכלה המעגלית ושיתופי הפעולה האזוריים במסגרתה, יכולים להביא להוזלה משמעותית בעלויות. עם זאת, נושא הכלכלה המעגלית עדיין חדש במרחב. מצרים וירדן עדיין רחוקות מאוד ממנו, וגם ישראל עדיין לא עושה מספיק לגביו.

ד. סוגיות אנרגטיות

1) האם ישראל צריכה לקדם חיבור של רשת החשמל שלה לירדן, למפרץ ולאירופה?

אחד האתגרים במעבר מאנרגיות פוסיליות לאנרגיות מתחדשות הוא השמירה על יציבות וביטחון אנרגטי. חיבור אזורי של רשתות החשמל תורם ליציבות אנרגטית, ומאפשר סחר יומימי בחשמל. ככל שיהיו לישראל יותר חיבורים – לירדן, למצרים, לאירופה ולמפרץ – ברשתות נפרדות ובלתי-תלויות, כך הביטחון האנרגטי שלה יגבר. תרומת החיבורים יכולה להיות משמעותית, אך אין בהם די לבדם כדי להבטיח יציבות אנרגטית. האיחוד האירופי שמקדם מעבר לאנרגיות מתחדשות מעודד חיבוריות שכזו, ושם לעצמו למטרה לחבר גם את קפריסין, ובהמשך את המזרח התיכון. לאור זאת, יש לאיחוד אינטרס לקדם חיבור גם בין ישראל וקפריסין, והוא עשוי להיות מוכן לקחת על עצמו חלק מהמימון שלו, כאשר ביתר ההוצאות יישאו הממשלות המקומיות. בנוסף, חיבור לרשת חשמל אזורית יאפשר לישראל למכור את עודפי ייצור האנרגיה שלה, גם אם במחיר נמוך, כל עוד לא קיים פתרון מוצלח לאגירת אנרגיה. מבחינה אסטרטגית, עדיין חשוב לישראל לשמור על עצמאות אנרגטית, בייחוד בעתות משבר, ולא להיות תלויה במקור אנרגיה חיצוני. לצד השיקולים האנרגטיים והכלכליים, לחיבור רשתות החשמל יש גם שיקולים מדיניים נלווים. למשל, בירדן יש עודף חשמל מאנרגיות מתחדשות, אולם כאשר בירדן יש עודף אנרגטי, כך גם בישראל. ייבוא אנרגיה מתחדשת מירדן, כמו גם הרעיון לשלב זאת עם התפלת מים עבור ירדן, יכול להיות צעד מדיני שתומך בחיזוק הקשרים עם ירדן ובשמירה על הסכם ייצוא הגז עמה, לו מתנגדת האופוזיציה בירדן. ההחלטה להרחיב את חיבור החשמל בין ירדן ליריחו היא צעד פוליטי חיובי.

2) מהי חלופת ייצוא הגז המועדפת עבור ישראל, אם בכלל?

קיים פרק זמן של כמה שנים בו העולם יעבור מאנרגיות פוסיליות לאנרגיות מתחדשות. אורכו של פרק הזמן הזה, שכל הנראה יימשך בין 15 ל-30 שנה, תלוי בהתפתחויות הטכנולוגיות, כמו גם במוטיבציה הכלכלית והפוליטית להניע את המעבר במהירות רבה יותר. בפרק זמן זה, יהיה על ישראל להפיק במהירות האפשרית את הגז ולנצל אותו במקום שימוש בדלקים פוסיליים מזהמים יותר. זאת, על מנת למקסם את הרווחים הכלכליים לטובת אזרחי המדינה, ועל מנת לנצל את הגז לטובת יצירת חיבורים אזוריים. חיבורים אפשריים לייצוא הגז כוללים בין היתר שיתוף פעולה עם מצרים במתקני ההנזלה שלחופיה, הקמת מתקני הנזלה ימיים, וצינור הגז מישראל לקפריסין ויוון, שהאפשרות להקמתו משמשת כלי דיפלומטי חשוב שיש להמשיך ולדון בו. חיבור אפשרי נוסף הוא ייצוא הגז לערב הסעודית, שם יש ביקוש לגז טבעי. בתנאים פוליטיים מסוימים, ניתן יהיה לייצא גז לערב הסעודית בקלות יחסית בצינור דרך ירדן.

ה. סוגיות סביבתיות

1) כיצד ניתן להיעזר בקהילה הבינלאומית לצמצום השלכות משבר האקלים על האזור?

האיחוד האירופי הוא הגורם המרכזי עמו נכון וכדאי לישראל לשתף פעולה בתחום זה. הוא חלק מהאזור, הוא קרוב, הוא מעורה ומכוון לנושא הזה, והוא מקדם מדיניות סביבתית מגובשת ובצידה תקציבים רבים. תחת ממשל ביידן, ארה"ב צפויה להיות הרבה יותר מעורבת במאבק במשבר האקלים, וייתכן שהיא תהיה מעוניינת להתערב יותר בנושאים אלו גם באגן הים התיכון. גם מוסדות האו"ם רלבנטיים לכך, ואילו סין ורוסיה פחות. שתי פלטפורמות חשובות שניתן לבחון האם וכיצד ניתן לרתום

אותן לפעולה משותפת הן אמנת ברצלונה והאיחוד למען הים התיכון (UfM). נכון יהיה לבנות את שיתופי הפעולה האזוריים והבינלאומיים סביב פעילויות ממשיות – למשל, תרגילי חירום משותפים של מדינות אגן הים התיכון בשותפות המעצמות למניעת זיהום ים, או איסוף מידע מגולם כדי לקבל תמונה מלאה לגבי עליית גובה פני הים (בישראל אין נתונים שנאספים באופן שיטתי, רשמי ומספק).

2) כיצד ניתן להיעזר באגן הים התיכון כדי להגיע ליעד של משק מאופס פליטות?

משק מאופס פליטות הוא יעיל מבחינה אנרגטית, נשען בעיקר על אנרגיות מתחדשות, ויודע כיצד לספוח פליטות קיימות באמצעים מכניים ואחרים. לישראל יש קושי להגיע ליעד של משק מאופס פליטות בכוחות עצמה בלבד. ישראל היא אי אנרגטי, ואין לה די מקורות מגוונים של אנרגיות מתחדשות (דוגמת רוח ומים), למעט השמש. השטח של ישראל הוא קטן, ומקשה על שימוש בקרקע לטובת הפקת אנרגיית שמש. אחת ההזדמנויות עבור ישראל להגיע למשק מאופס פליטות עוברת בשיתוף פעולה אזורי, ברכישת אנרגיה ירוקה מהמדינות בסביבה, באמצעות הכבל החשמלי לאירופה, ובהמשך כאשר מדינות המפרץ תהפוכנה ליצרניות של אנרגיה סולרית, אז גם דרך שיתוף פעולה עמן.

1. סוגיות זהות

1) כיצד ניתן לרתום את הזהות הים-תיכונית לטובת מדיניות-חוץ ישראלית?

הזהות הים תיכונית נשענת על מרחב גיאוגרפי וטופוגרפי התומך בהיווצרותה, וכוללת מרכיבים ומאפיינים משותפים בתחומי התרבות הפופולרית, המוסיקה, האוכל, החקלאות ועוד. אולם, מגוון הדתות, השפות והלאומים, לצד קיומם של סכסוכים פוליטיים, מקשים ומאתגרים את גיבושה. יש המוצאים במגוון זה דווקא מרכיב שניתן לבנות עליו זהות מגוונת ההולמת את האזור. לקיומה של זהות משותפת, או לפחות מרכיבי זהות משותפים ותחושת קרבה, יש השפעה מרחיקת לכת על היכולת לקדם שיתופי פעולה בתחומים שונים באגן הים התיכון. לאורך השנים, בוצעו פרויקטים רבים בניסיון לקדם בניית זהות ים תיכונית שתצמח מרמת החברה ותשפיע על דרג מקבלי ההחלטות.

ניתן וצריך לפעול גם בצורה הפוכה, ולהשקיע משאבים בבניית זהות ים תיכונית מלמעלה למטה, בהובלה והנחייה של מקבלי ההחלטות, כמהלך משלים והכרחי לביסוסם של שיתוף פעולה ואינטגרציה אזורית. יש בישראל יחס חיובי למדיי כלפי רעיון הזהות הים תיכונית. היא פחות קשורה לשסעים קיימים בחברה הישראלית, בהשוואה לזהות האירופית או המזרח תיכונית. כאשר פועלים לגבש זהות ים תיכונית, יש לקחת בחשבון את מכלול הזהויות במרחב, ולהכיר בכך שהאיחוד האירופי עשוי לראות בכך תחרות עם תהליכי בניית הזהות האירופית שהוא מנסה לקדם. בתהליך זה של בניית זהות, ניתן בהחלט לחשוב גם על אפשרות מצומצמת יותר, אשר אינה מקיפה את כלל הים התיכון, אלא מתמקדת בתת האזור של מזרח אגן הים התיכון.

סיכום: לאן ממשיכים מכאן?

ככל שקבוצת המחקר והמדיניות התקדמה בעבודתה, התבססה התובנה כי הבחירה להתמקד במדיניות ישראל באגן הים התיכון היתה מוצדקת. אגן הים התיכון, ובייחוד מזרח אגן הים התיכון, מתגבש כאזור שייכות מרכזי עבור ישראל. הפעילות במזרח אגן הים התיכון גוברת במגוון התחומים והזירות. המתרחש בזירה זו משפיע על ישראל, ופעילותה של ישראל משפיעה על המרחב. דיוני הקבוצה ותוצאותיהם הדגישו את היותו של האזור מובחן ומובדל מהמזרח התיכון ומאירופה, ויחד עם זאת כאזור שנמצא ביחסי גומלין עם האזורים שסביבו. כשם שהאזור מובחן, כך גם מדיניותה של ישראל ומאפייני פעילותה באזור זה מובחנים ושונים מהמאפיינים שלה בזירות אחרות. הודגשה בעיקר גישתה הייחודית של ישראל לאזור זה הכוללת פנייה לשיתופי פעולה רב-צדדיים, ניסיון מתמשך לקיים קשרים לא-אקסקלוסיביים כך שיחסים עם גורם אחד אינם באים על חשבון גורם אחר, מתן דגש רב לתחומי הכלכלה והאנרגיה, ומיצוב עצמה כגורם חיובי התורם ליציבות האזורית.

קבוצת המחקר והמדיניות החלה את פעילותה ב-2019, וראתה לנגד עיניה כיצד האזור ממשיך להתפתח, להשתנות ולזכות בתשומת לב גוברת בקרב מקבלי ההחלטות ואף בקרב הציבור. ההתפתחויות התכופות המתרחשות באזור, וההכרח להתאים אליהן את מדיניות ישראל וצעדיה, הביא אותנו – מכון מיתווים, מכון דיוויס והמרכז לחקר הביטחון הלאומי – להחליט להמשיך עם הפרויקט ופעילותה של קבוצת המחקר והמדיניות המתמקדת בישראל באגן הים התיכון.

שינויים בממשל האמריקאי וביחסיו עם מדינות האזור, התפתחויות ביחסים בין תורכיה למדינות האזור, השלכות משבר הקורונה על מגוון שיתופי הפעולה, המודעות הגוברת לסכנות הסביבתיות ורגישותו לשינויי האקלים, התמסדותו של ה-EMGF, הסכמי הנורמליזציה עם מדינות המפרץ ושילובן באזור, כל אלו הן רק מקצת מהשינויים וההתפתחויות המתרחשות לנגד עינינו. נוכח התפתחויות אלו ורבות נוספות, על ישראל להמשיך ולכלכל את מדיניותה וצעדיה באזור בשום שכל, בתבונה וברגישות. קבוצת המחקר והמדיניות תמשיך לעקוב אחר ההתפתחויות השונות, ולהצביע על החלופות המדיניות והצעדים המיטביים בהם יכולה ישראל לבחור.